

Rapport

Tilbagetrækningsalder og tilbagetrækningsårsager

Opgørelser på Ældredatabasen

Mona Larsen og Anna Amilon

Tilbagetrækningsalder og tilbagetrækningsårsager – Opgørelser baseret på Ældredatabasen

© VIVE og forfatterne, 2019

e-ISBN: 978-87-7119-613-9

Forsidefoto: Ricky John Molloy

Projekt: 301259

VIVE – Viden til Velfærd

Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd

Herluf Trolles Gade 11, 1052 København K

www.vive.dk

VIVEs publikationer kan frit citeres med tydelig kildeangivelse.

Forord

Den demografiske udvikling betyder, at ældre udgør en stigende andel af befolkningen. Udviklingen er en udfordring i forhold til at finansiere velfærdsstaten. Udfordringen kan bl.a. imødekommes, ved at ældre bliver længere tid på arbejdsmarkedet. Denne rapport handler om ældres tilbagetrækningsadfærd. Rapportens formål er at belyse, hvornår ældre trækker sig tilbage fra arbejdsmarkedet, og hvilke forhold der spiller en rolle for, at de forlader arbejdsmarkedet.

Rapportens resultater bygger på Ældredatabasen, som er en central kilde for VIVEs ældreforskning. Databasen er en forløbsundersøgelse, som har indsamlet interviewdata for hver femte årgang på 52 år og opefter i hvert femte år i perioden 1997-2017. Denne rapport, der tager afsæt i 67-åriges faktiske tilbagetrækningsadfærd og 57-åriges forventede adfærd, inddrager oplysninger fra alle Ældredatabasens fem bølger.

Beskæftigelsesministeriet har bedt VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd om at gennemføre undersøgelsen, ligesom Beskæftigelsesministeriet har finansieret undersøgelsen. Rapporten er udarbejdet af seniorforsker Anna Amilon og seniorforsker Mona Larsen, der også har været projektleder på undersøgelsen.

Lisbeth Pedersen

Forsknings- og analysechef for VIVE Arbejde og Ældre

2019

Indhold

Sammenfatning	5
Rapportens hovedresultater	5
1 Formål og datagrundlag.....	7
1.1 Formål	7
1.2 Datagrundlag	7
2 Tilbagetrækningsalder	11
2.1 Faktisk adfærd	11
2.2 Forventet adfærd	15
2.3 Forventet vs. faktisk adfærd.....	17
3 Årsager til tilbagetrækning	19
3.1 Faktisk adfærd	19
3.2 Forventet adfærd	30
3.3 Forventet vs. faktisk adfærd.....	33
Bilag 1 Politiske reformer, regelændringer og udbredelse af arbejdsmarkedspensioner	37
Litteratur	40

Sammenfatning

Personer over 65 år udgør en stigende andel af befolkningen. Udviklingen er en udfordring i forhold til at finansiere velfærdsstaten. Denne udfordring kan bl.a. imødekommes, ved at ældre bliver længere tid på arbejdsmarkedet, fordi skatteindtægterne dermed stiger, samtidig med at udgifterne til offentlig forsørgelse falder.

Markant flere ældre er på arbejdsmarkedet i dag end tidligere. Fra politisk hold er der et ønske om, at denne udvikling fortsætter i de kommende år. Der er derfor behov for mere viden om, hvordan man bedst sikrer, at ældre fastholdes på arbejdsmarkedet længst muligt.

Denne rapport handler om ældres tilbagetrækningsadfærd. Rapportens formål er at belyse:

- Hvornår ældre trækker sig tilbage fra arbejdsmarkedet
- Hvilke forhold der spiller en rolle for, at ældre holder op med at arbejde.

Rapportens datagrundlag er Ældredatabasen. I denne database indgår fem bølger af survey-data for hvert femte år i perioden 1997-2017. Personer fra hver femte årgang fra 52 år og opefter er blevet interviewet til databasen. I 2017 blev personer fra 10 forskellige årgange interviewet. I denne rapport er fokus primært på 67-åriges tilbagetrækningsadfærd. Desuden indgår oplysninger om 57-åriges forventninger til deres tilbagetrækning.

Rapporten er den første i en serie på tre rapporter. De to efterfølgende rapporter handler om, hvad der har betydning for tilbagetrækningstidspunktet, og hvad der karakteriserer ældre, der har lønnet arbejde efter folkepensionsalderen.

Rapportens hovedresultater

Rapporten viser, at ældre trækker sig markant senere tilbage fra arbejdsmarkedet, end de gjorde for 20 år siden. Udviklingen viser sig, når man sammenligner 67-årige i 2017 med 67-årige i 1997: Markant færre havde trukket sig tilbage før de fyldte 60 år, mens markant flere blev på arbejdsmarkedet indtil 65-årsalderen eller senere. Udviklingen i retning af senere tilbagetrækning ser – baseret på 57-åriges forventninger til, hvornår de vil holde op med at arbejde – ud til at ville fortsætte i de kommende år.

Tilbagetrækningsalderen er højest for mænd, for personer med længerevarende uddannelse og for personer, der har været selvstændige det meste af deres liv, mens personer uden erhvervsuddannelse og personer, der har arbejdet som ufaglærte det meste af livet, er blandt dem, der trækker sig tidligst tilbage.

Udviklingen i retning af senere tilbagetrækning kan formentlig bl.a. tilskrives, at ældres uddannelsesniveau er steget, samtidig med at deres helbredstilstand er forbedret. Desuden har de gennemførte ændringer af efterlønsordningen sammen med eksistensen af et skatnedslag for 64-årige i arbejde i perioden 2010-2016 tilsyneladende bidraget til, at flere er i beskæftigelse, når de når folkepensionsalderen. Reglerne for adgang til efterløn og især folkepension ser i stigende omfang ud til at være normsættende for, hvornår ældre holder op med at arbejde – om end der samtidig er flere end tidligere, der arbejder *efter* folkepensionsalderen. Endvidere kan ændringerne være kulturelt betinget. For eksempel kan det have en selvforstærkende effekt, at ældre bliver længere tid på arbejdsmarkedet. Det er tilfældet, hvis de er rollemønstre for deres yngre kollegaer. Endelig har

faldet i ledigheden siden 2012 sammen med den demografiske udvikling givetvis medvirket til, at efterspørgslen efter ældres arbejdskraft er steget.

Ældre trækker sig i større omfang tilbage pga. af "pull" – dvs. at økonomi- eller familie-/fritidsrelaterede forhold har "lokket" dem ud af arbejdsmarkedet – end som følge af "push" – dvs. at de er blevet "skubbet" ud af arbejdsmarkedet, fx som følge af arbejdspress eller dårligt helbred. Blandt tilbagetrukne 67-årige i 2017 har 45 pct. udelukkende trukket sig tilbage som følge af "pull", mens 31 pct. udelukkende har forladt arbejdsmarkedet pga. "push". 18 pct. har trukket sig tilbage som følge af en kombination af "push" og "pull", mens de resterende 5 pct. ikke kan kategoriseres.

De mest fremtrædende "pull"-årsager til tilbagetrækning er "muligheden for at få efterløn eller pension" og "havde lyst til selv at bestemme, hvad man skulle foretage sig". Den mest fremtrædende enkeltstående "push"-årsag er "dårligt helbred". Derimod synes arbejdspress kun i meget begrænset omfang at være årsagen til, at ældre har forladt arbejdsmarkedet. Der er således meget få, der er holdt op med at arbejde, fordi de ikke længere kunne klare arbejdet, eller fordi de ikke kunne få et lettere arbejde.

I det seneste årti ser "pull" som årsag til tilbagetrækning ud til at være steget lidt på bekostning af "push". Stigningen afspejler tilsyneladende bl.a., at relativt flere – trods generel tendens til senere tilbagetrækning – har trukket sig tilbage "ved først givne lejlighed", fordi de havde muligheden. Der er ikke tegn på, at denne tidlige tilbagetrækning skyldtes "push" i form af fx dårligt helbred. Det kan derimod i denne forbindelse spille en rolle, at flere end tidligere har en større pensionsopsparing, der gør det mere attraktivt for dem at forlade arbejdsmarkedet tidligt. Den faldende betydning af "push" ser ud til at hænge sammen med, at færre trækker sig tilbage pga. dårligt helbred,

"Tidligt" tilbagetrukne forlader i større omfang arbejdsmarkedet pga. "push" end "sent" tilbagetrukne. Blandt de 67-årige i 2017, der havde forladt arbejdsmarkedet, før de fyldte 62 år, trak 44 pct. sig tilbage som følge af "push" mod kun 22 pct. af dem, der havde forladt arbejdsmarkedet efter denne alder. Omvendt forlod kun 35 pct. af de "tidligt" tilbagetrukne arbejdsmarkedet pga. "pull" mod 54 pct. af de "sent" tilbagetrukne.

Kvindes og mænds årsager til at have trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet ligner hinanden. For 67-årige i 2017 gælder dog, at kvinder i lidt større omfang end mænd trak sig tilbage pga. dårligt helbred.

Årsagerne til tilbagetrækning varierer afhængigt af uddannelsesniveau og af den stilling, man har haft det meste af sit liv. 67-årige i 2017, der havde en videregående uddannelse, var den gruppe, der i størst omfang havde trukket sig tilbage som følge af "pull", mens personer uden erhvervsuddannelse var den gruppe, der i størst omfang havde trukket sig tilbage pga. "push". Tilsvarende forskel gælder, når vi sammenligner dem, der havde været funktionærer, tjenestemænd eller selvstændige det meste af deres liv, med dem, der havde været ufaglærte.

1 Formål og datagrundlag

Personer over 65 år udgør en stigende andel af befolkningen – en demografisk udvikling, der vil fortsætte i de kommende årtier. Denne udvikling er en udfordring i forhold til at finansiere velfærdsstaten. Udfordringen kan bl.a. imødekommes, ved at ældre bliver længere tid på arbejdsmarkedet. Derved stiger skatteindtægterne, samtidig med at udgifterne til offentlig forsørgelse falder.

Markant flere ældre er på arbejdsmarkedet i dag end tidligere. Tal for Danmarks Statistik viser, at beskæftigelsesfrekvensen for personer i alderen 60-64 år er steget ganske markant siden årtusindeskiftet. I perioden 2000-2016 steg beskæftigelsesfrekvensen fra 22 til 51 pct. for kvinder og fra 40 til 64 pct. for mænd (Danmarks Statistik, 2018b). Udviklingen er bemærkelsesværdig af to årsager. For det første faldt frekvensen i de foregående to årtier. For det andet fandt stigningen delvist sted under finanskrisen, hvor beskæftigelsesfrekvensen faldt for yngre aldersgrupper (Larsen & Pedersen, 2016).

Der er fra politisk hold et ønske om, at stigningen i ældres erhvervsdeltagelse fortsætter i de kommende år. En udfordring i denne forbindelse er, at nogle ældre ikke kan eller frygter ikke at kunne blive på arbejdsmarkedet til den alder, hvor de kan få adgang til efterløn og folkepension (se fx Liversage & Larsen, 2017). Der er derfor behov for at få mere viden om, hvordan man bedst sikrer, at ældre fastholdes på arbejdsmarkedet længst muligt.

1.1 Formål

Formålet med denne rapport er at belyse ældres tilbagetrækningsadfærd. Mere specifikt belyses:

- Hvornår ældre trækker sig tilbage fra arbejdsmarkedet
- Hvilke forhold der spiller en rolle for, at ældre holder op med at arbejde.

Indsigt i tidspunktet for og årsagerne til tilbagetrækning er centrale for at kunne gennemføre en målrettet fastholdelsesindsats. Viden om tilbagetrækningstidspunktet giver bl.a. en indsigt i, i hvilket omfang reglerne for adgang til efterløn og folkepension er normsættende for, hvornår ældre forventer at trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet. Viden om årsagerne til tilbagetrækning giver en indsigt i, hvor der skal sættes ind, hvis flere ældre skal forlænge deres arbejdsliv. Vi skelner i denne forbindelse mellem økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og helbredsrelaterede årsager til tilbagetrækning. Disse årsager er desuden forsøgt grupperet i forhold, der "skubber" ("push") og forhold, der "lokker" ("pull") ældre ud af arbejdsmarkedet.

1.2 Datagrundlag

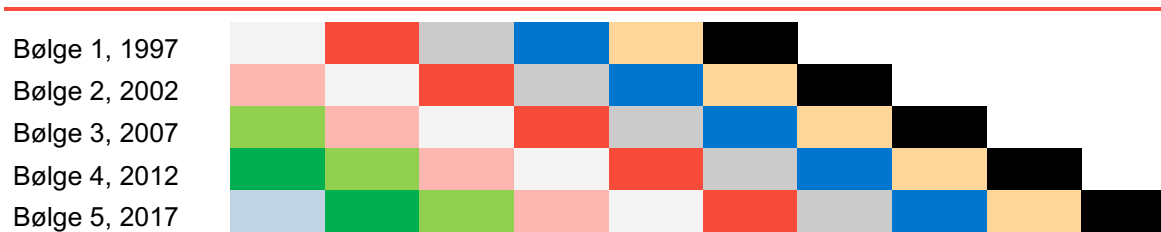
Ældredatabasen er rapportens primære datagrundlag. Denne database omfatter fem bølger af surveydata, der er indsamlet hvert 5. år i perioden 1997-2017. Der er tale om paneldata, dvs. at de samme personer er interviewet flere gange. De indsamlede surveydata er koblet med registerdata fra Danmarks Statistik.

1.2.1 Ældredatabasen

Personer fra hver femte årgang fra 52 år og opefter er interviewet til databasen, se også Figur 1.1. Personer fra seks årgange blev interviewet i 1997, og i hver af de efterfølgende bølger blev en ny

årgang af 52-årige tilføjet. Som resultat heraf blev personer i fra hver femte årgang i alderen fra 52 til 97 år interviewet i 2017.

Figur 1.1 Ældredatabasens fem bølger indsamlet hvert femte år i perioden 1997-2017. Aldre¹ interviewet i hver enkelt bølge.

Note: ¹ Reelt er det ikke aldre men årgange, der er udvalgt. For eksempel blev personer fra hver femte årgang fra 1920 til 1965 udvalgt i 2017. Det vil sige, at fx "52 år" reelt dækker over både 51- og 52-årige. Vi har for nemhed skyld valgt blot at benævne personer fra hver årgang med afsæt i den højeste alder, de kunne have haft på interviewtidspunktet. Dette valg skal ses i lyset af, dataindsamlingen typisk har fundet sted i løbet af andet halvår, hvorfor flertallet af en interviewet årgang havde fyldt år, da de blev interviewet.

Ældredatabasens 5. bølge omfatter i alt 10.062 respondenter, som har gennemført hele spørgeskemaet. Bruttostikprøven var på i alt 14.947 personer, dvs. at svarprocenten var på 67,3¹. De tilsvarende tal for de forgående bølger er: bølge 4: 9.965 respondenter, svarprocent 74,7; bølge 3: 9.633 respondenter, svarprocent 74,5; bølge 2: 8.207 respondenter, svarprocent 83,6 og bølge 1: 5.864 respondenter, svarprocent 70,3.

Dataindsamlingen er blevet gennemført ved hjælp af telefoninterview suppleret med besøgsinterview i de tilfælde, hvor telefoninterview ikke var muligt.² Dataindsamlingen i 1997 blev dog udelukkende gennemført ved hjælp af besøgsinterview.

1.2.2 Udvalgte aldersgrupper

Vi har valgt primært at fokusere på 67-årige i denne rapport. Vi har belyst, hvornår og hvorfor denne aldersgruppe trak sig tilbage fra arbejdsmarkedet. 67-årige er valgt, fordi relativt mange i denne aldersgruppe *har* forladt arbejdsmarkedet og derfor kan give os information om faktisk adfærd. Vi kunne også have valgt ældre aldersgrupper til dette formål, men så havde det i mindre omfang været muligt at se på eventuelle adfærdsændringer i kølvandet på de ændringer i reglerne for adgang til efterløn og folkepension, der blev gennemført i den undersøgte periode.

Vi har taget afsæt i de 67-åriges faktiske adfærd i 2017, dvs. i bølge 5. Vi har sammenlignet denne adfærd med 67-åriges adfærd i de forudgående fire bølger. Dermed får vi et indblik i, hvordan den faktiske tilbagetrækningsadfærd har udviklet sig i de seneste to årtier. Vi har desuden undersøgt, hvordan de 67-åriges tilbagetrækningsadfærd i 2017 varierer afhængigt af køn, uddannelsesniveau og den stilling, de har haft det meste af deres liv. Ved belysningen af tilbagetrækningsårsager har vi desuden belyst betydningen af, om de har trukket sig tidligt eller sent tilbage. Oplysningerne om uddannelsesniveau er baseret på registerdata.

Den forventede tilbagetrækningsadfærd er belyst med afsæt i 57-årige. 57-årige er valgt, fordi relativt mange af dem fortsat er på arbejdsmarkedet, samtidig med at overvejelserne om tilbagetrækning potentielt er i (fuld) gang. Vi har undersøgt, hvornår 57-årige forventer at holde op med at arbejde, og hvad de tror, der kommer til at spille rolle for, at de forlader arbejdsmarkedet. Vi får dermed et

¹ Svarprocenten var lavere for 2017 end for de forudgående interviewår. For at kompensere for dette blev der beregnet vægte for 2017. Brug af vægte ændrer imidlertid kun marginalt på denne rapporters resultater for 2017 og gør ingen forskel i forhold til de konklusioner, der drages. Som konsekvens af dette og som følge af, at vi ikke har vægte for de øvrige interviewår, har vi valgt udelukkende at præsentere de uvægtede resultater for 2017.

² I 2017 blev 9 pct. af besvarelserne indsamlet ved hjælp af besøgsinterview.

indblik i, om en kommende generation af tilbagetrukne kan forventes at opføre sig anderledes end dem, der har forladt arbejdsmarkedet. Vi har taget afsæt i de 57-åriges forventninger i 2017. Vi har sammenlignet disse forventninger med 57-åriges forventninger i de forudgående fire bølger. Vi har også undersøgt, i hvilket omfang 57-åriges forventninger stemmer overens med den faktiske adfærd. Til dette formål har vi taget afsæt i årgang 1950 og har sammenlignet 57-åriges forventninger i 2007 med den faktiske adfærd blandt 67-årige i 2017.

1.2.3 Opgørelse af tilbagetrækningsalder

Vores belysning af faktisk tilbagetrækningsalder er baseret på følgende spørgsmål: "Hvor gammel var du, da du holdt op med at arbejde?". Dette spørgsmål er stort set³ formuleret på samme måde i alle de undersøgte år.

Ældredatabasens spørgsmål om forventet tilbagetrækningsalder ændrer sig over årene. Vi anvendte følgende spørgsmål for 2007, 2012 og 2017: "Hvornår regner du med at holde op [med at arbejde]?". I 1997 og 2002 fik interviewpersonerne (IP) først stillet spørgsmålet: "I hvilken alder vil De selv foretrække at holde op med at arbejde?" Svarmulighederne var her "ved []-års alderen", "vil fortsætte så længe som muligt" og "ved ikke". Hvis IP angav en af de to sidstnævnte svarmuligheder, fik de ikke stillet flere spørgsmål om forventet tilbagetrækningsalder. I disse tilfælde indgik besvarelserne "vil fortsætte så længe som muligt," og "ved ikke" derfor i vores opgørelse. For de resterende IP i 2002 anvendte vi den alder, de angav ved besvarelsen af spørgsmålet, "Hvornår regner De med at holde op?". Hvis denne alder var uoplyst, anvendte vi den foretrukne alder. For 1997 gjaldt, at IP, der svarede "ved []-års alderen" på spørgsmålet om deres foretrukne tilbagetrækningsalder, dernæst fik stillet spørgsmålet: "Regner De med at kunne arbejde til den alder?" Hvis IP svarede "ja" til dette spørgsmål, anvendte vi den foretrukne alder. Hvis IP svarede "nej" eller "ved ikke", anvendte vi deres svar på det efterfølgende spørgsmål: "Hvornår regner De så med at holde op?"

Vi ved ikke, om svarmuligheden "vil fortsætte så længe som muligt" er udtryk for "tidlig" eller "sen" tilbagetrækning. Svaret kan således være udtryk for flere forskellige ting, fx:

- "Jeg er glad for mit arbejde, og jeg vil blive ved med at arbejde så længe, som det overhovedet kan lade sig gøre"
- "Jeg er ikke glad for mit arbejde, men af økonomiske årsager er jeg nødsaget til at fortsætte med at arbejde, så længe det er muligt"
- "Jeg har et dårligt helbred, og jeg ved ikke, hvor længe jeg kan blive ved med at arbejde, men jeg forsætter så længe som muligt".

Svaret "vil fortsætte så længe som muligt" indgår kun i opgørelserne for 1997 og 2002. Derfor er opgørelserne af forventet tilbagetrækningsalder i 2007, 2012 og 2017 ikke umiddelbart sammenlignelige med opgørelserne i 1997 og 2002.

1.2.4 Opgørelse af tilbagetrækningsårsager

Opgørelsen af de faktiske tilbagetrækningsårsager i 2002, 2007, 2012 og 2017 blev baseret på spørgsmålet: "Hvorfor holdt du op med at arbejde?". I 1997 var ordlyden lidt anderledes: "Spillede nogle af følgende grunde en rolle for, at De holdt op med at arbejde?". Tilsvarende gælder for opgørelsen af de forventede tilbagetrækningsårsager: I årene 2002, 2007, 2012 og 2017 lød spørgsmålet: "Hvad tror du, vil spille en rolle for, at du holder op med at arbejde?", mens ordlyden i 1997

³ Generelt gælder, at interviewpersonerne blev tituleret med "De" frem for "du" frem til og med 2012.

var: "Tror De, at nogle af følgende grunde vil komme til at spille en rolle for, at De holder op med at arbejde?".

Spørgsmålene om faktiske og forventede årsager til tilbagetrækning blev efterfulgt af en række svarmuligheder, hvor IP havde mulighed for at angive flere svar. De typer af årsager, som IP havde mulighed for at angive i de enkelte interviewår, var de samme, uanset om der blev spurgt til faktisk adfærd eller forventninger. Derimod varierede svarmulighederne over tid. De typer af årsager, der kunne angives i de enkelte interviewår, fremgår af Tabel 3.2.⁴

Vi har grupperet de angivne årsager efter, om der er tale om økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold. Dermed fik vi et mere samlet overblik over, hvordan betydningen af forskellige årsager varierede over tid og afhængigt af, hvilke grupper der var i fokus. Med grupperingen tog vi desuden til en vis grad højde for, at ordlyden af især de familie- og fritidsrelaterede årsager varierede afhængigt af undersøgelsesåret. Dette løser imidlertid formentlig ikke de udfordringer, der opstår, fordi svarmuligheden "Muligheden for at få efterløn eller pension" først fandtes fra og med 2007. I skemaerne for 1997 og 2002 var det ganske vist anført som hjælpetekst til interviewer, at, "Hvis IP angiver muligheden for efterløn, tjenestemandspension eller anden pension som grund," skulle dette kodes som, "At De økonomisk har for lidt ud af at fortsætte". Dette forudsætter imidlertid, at IP nævnte muligheden for at få efterløn eller pension som årsag til interviewer, selvom denne svarmulighed ikke fremgik eksplicit af skemaet. Vores vurdering er derfor, at der som følge af tilføjelsen af svarmuligheden "Muligheden for at få efterløn eller pension" i 2007 er et databrud mellem 2002 og 2007, når det gælder økonomirelaterede forhold. Databrudet er markeret med en lodret streg i tabeller og figurer.

Vi har grupperet de økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold efter, om der er tale om "push" eller "pull". "push" er udtryk for, at man er blevet/forventer at blive "skubbet" ud af arbejdsmarkedet som følge af fx helbredsproblemer eller forhold på arbejdspladsen. "pull" er udtryk for, at der er forhold uden for arbejdsmarkedet, der gør det mere tillokkende at trække sig tilbage end at blive på arbejdsmarkedet. Nogle af de fortrykte svarmuligheder kan relativt let indplaceres som "push" eller "pull", fx "kunne ikke længere klare arbejdet" ("push") eller "ville have mere tid til familie og venner" ("pull"). Andre svarmuligheder, fx "for at give plads til de unge" og "ønske fra ægtefælle" er mindre entydige. Vi har valgt at kategorisere arbejds- og helbredsrelaterede årsager som "push", mens vi har kategoriseret økonomi- og familie-/fritidsrelaterede årsager som "pull". Dette svarer til fortolkningen af "push" og "pull" i Scharn m.fl. (2018). Vi har grupperet IP's besvarelser efter, om de kun har angivet "push" som årsag, kun har angivet "pull" eller har angivet både "push"- og "pull"-faktorer. Opdelingen i "push" og "pull" skal fortolkes med varsomhed. Desuden påvirker det førnævnte databrud for de økonomirelaterede forhold også opgørelsen af "push" og "pull", dvs. at der også her er et databrud mellem 2002 og 2007.

⁴ Af Tabel 3.2 fremgår de forventede tilbagetrækningsårsager, mens de faktiske tilbagetrækningsårsager er vist i Tabel 3.1. Sidstnævnte tabel giver ikke et klart billede af, hvilke svarmuligheder der fandtes i det enkelte undersøgelsesår. Det skyldes, at tilbagetrukne kun er blevet spurgt én gang om årsagerne til, at de holdt op med at arbejde. Det vil sige, at opgørelsen for fx 67-årige i 2017, der trak sig tilbage som 60-årig, og som også indgik i Ældredatabasen i 2012, er baseret på de pågældende personers besvarelse i 2012. Med andre ord gælder det for disse personer, der altså indgår i vores opgørelse for 2017, at deres besvarelse er baseret på de svarmuligheder, der fandtes i 2012-skemaet. Dette medfører fx, at 5 pct. af de 67-årige ifølge opgørelsen for 2017 svarede "Ville have mere tid til familie og venner", se Tabel 3.1, selvom denne svarmulighed ikke fandtes i 2017-skemaet, se Tabel 3.2.

2 Tilbagetrækningsalder

Ældre trækker sig markant senere tilbage fra arbejdsmarkedet, end de gjorde for 20 år siden. Dette kapitel viser, hvordan den ændrede adfærd har udmøntet sig fordelt på tilbagetrækningsalder. Reglerne for adgang til efterløn og folkepension har tidligere været normsættende for, hvornår ældre forventer at holde op med at arbejde (se fx Larsen, 2008). Vi har bl.a. set på, om dette stadig synes at være tilfældet. Vi har desuden diskuteret undervejs, om politiske reformer, regelændringer og udbredelse af arbejdsmarkedspensioner kan bidrage til at forklare den fundne udvikling. Disse ændringer er kort beskrevet i Bilag 1. Det skal dog understreges, at vi ikke med afsæt i opgørelserne i denne rapport kan belyse, om ændringerne rent faktisk har virket efter hensigten.

Først er den faktiske tilbagetrækningsalder belyst med afsæt i personer, der var 67 år på interviewtidspunktet. Dernæst er det undersøgt, hvornår fremtidige generationer forventer at holde op med at arbejde. Denne undersøgelse er gennemført med afsæt i 57-årige. Afslutningsvis er det belyst, i hvilket omfang ældres forventninger til deres tilbagetrækningstidspunkt stemmer overens med deres faktiske adfærd. Til dette formål er der taget afsæt i årgang 1950, som vi sammenligner i 2007 og 2017, dvs. da de var henholdsvis 57 og 67 år.

2.1 Faktisk adfærd

67-åriges faktiske tilbagetrækningsadfærd er belyst i dette afsnit. Vi beskriver først, hvordan deres faktiske tilbagetrækningsalder udviklede sig i perioden 1997-2017. Derefter redegør vi for, hvordan tilbagetrækningsalderen varierede afhængigt af køn, uddannelse og stilling i 2017.

2.1.1 Udvikling over tid

67-årige trak sig som forventet markant senere tilbage i 2017 end i 1997, se Figur 2.1. Relativt færre trak sig tilbage før de fyldte 62 år, samtidig med at relativt flere blev på arbejdsmarkedet til 65-årsalderen eller senere.

Tendensen til at trække sig tilbage før 62-årsalderen faldt især som resultat af, at færre trak sig tilbage, før de fyldte 60 år. Kun 12 pct. af de 67-årige i 2017 havde trukket sig tilbage før denne alder mod 29 pct. af de 67-årige i 2002. Udviklingen kan bl.a. være en følge af, at ældres uddannelsesniveau er steget, samtidig med at deres helbredstilstand er forbedret (Larsen & Pedersen, 2016). Desuden har det formentlig spillet en rolle, at muligheden for at gå på overgangsydelse blev fjernet i 1996, se bilag 1.

Andelen, der havde trukket sig tilbage som 60- eller 61-årig, faldt fra 30 til 24 pct. i undersøgelsesperioden. Dette fald kan bl.a. hænge sammen med de ændringer i efterlønnsreformen, der blev gennemført i 1999. Ændringerne betød, at personer, der trak sig tilbage før de 62 år, fik en lavere efterlønssats (91 pct. af højeste dagpengesats) og blev modregnet i efterlønnen for fradragsberettigede pensionsordninger, se også bilag 1.

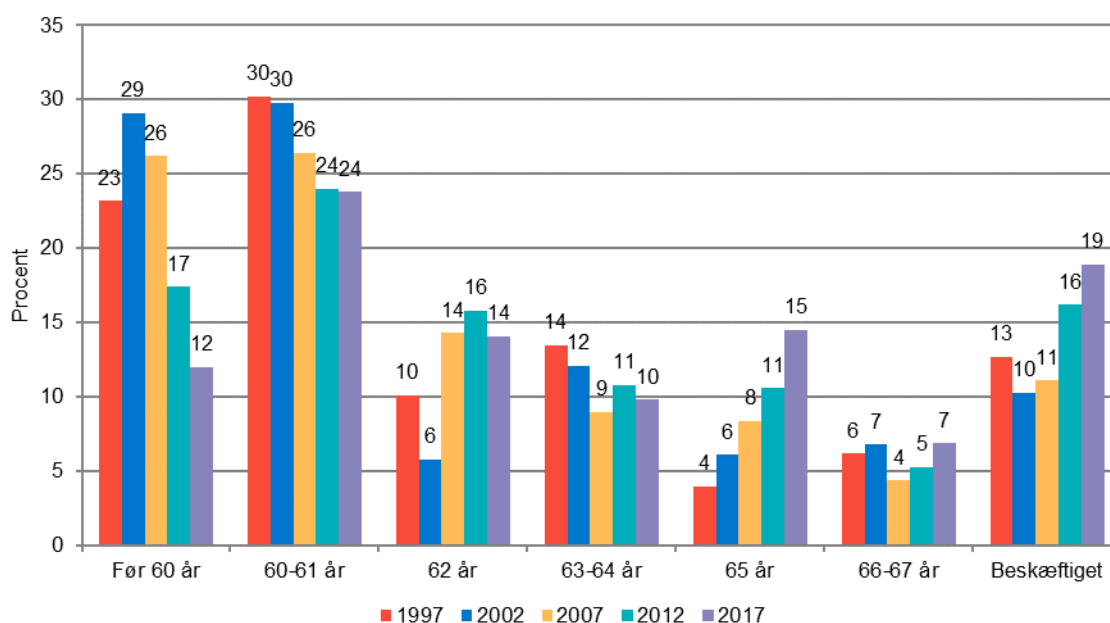
Tendensen til at blive længere tid på arbejdsmarkedet viste sig især, ved at relativt flere ventede med at trække sig tilbage, til de fyldte 65 år. Dette gjaldt 15 pct. af de 67-årige i 2017 mod kun 4 pct. af de 67-årige i 1997. Udviklingen kan tyde på, at folkepensionsalderen i stigende omfang er blevet normsættende for, hvornår man holder op med at arbejde.⁵ Efterlønnsreformen kan have bidraget til,

⁵ Folkepensionsalderen blev ændret fra 67 til 65 år i 2004. Det betyder, at den var 65 år for de 67-årige i 2007, 2012 og 2017, mens den var 67 år for de 67-årige i 1997 og 2002.

at flere fortsætter med at arbejde indtil folkepensionsalderen, da indførelsen af muligheden for at optjene en skattefri præmie gjorde det mere økonomisk attraktivt at fortsætte med at arbejde frem til denne alder. Endvidere har skattenedslaget til 64-årige i arbejde formentlig haft betydning. Dette var en midlertidig ordning, der under bestemte forudsætninger kom beskæftigede, der fyldte 64 år i perioden 2010-2016, til gavn. For nærmere beskrivelse af de nævnte ordninger, se bilag 1.

Andelen af 67-årige, der fortsat var i beskæftigelse på interviewtidspunktet, steg fra 10 pct. i 2002 til 19 pct. i 2017. Det vil sige, at selv om folkepensionsalderen i stigende grad ser ud til at have været normsættende for tilbagetrækningstidspunktet, var der samtidig flere, der fortsatte med at arbejde *efter* denne alder. Studier publiceret i 2010 og 2012 tyder på, at de gennemførte politikændringer – indførelse af dels opsat pension, dels et bundfradrag for folkepensionister – ikke på daværende tidspunkt havde haft den store effekt på beskæftigelsen blandt personer over 65 år (Amilon & Nielsen, 2010; Larsen & Ellerbæk, 2012; Larsen & Pedersen, 2017). Det kan imidlertid ikke udelukkes, at bundfradrag og opsat pension har gjort en forskel i de efterfølgende år – bl.a. som resultat af, at bundfradraget blev forøget i 2011, samtidig med at beskæftigelseskravet for at få opsat sin pension blev nedsat, se bilag 1. Desuden kan ændringerne for de 62-64-årige indirekte have spillet en rolle, fordi de som nævnt formentlig bidrog til, at flere var i beskæftigelse, da de nåede folkepensionsalderen.

Figur 2.1 67-årige fordelt på beskæftigede og på faktisk tilbagetrækningsalder for dem, der har forladt arbejdsmarkedet, 1997, 2002, 2007, 2012 og 2017. Procent.

Anm.: 62 personer, der har svaret "ved ikke" til spørgsmålet om tilbagetrækningsalder, eller hvor svaret er uoplyst, er udeladt (svarende til ca. 1 pct. af alle). Observationsantal: 1997: 771; 2002: 1090; 2007: 1350; 2012: 1802; 2017: 1660.

60 år var – trods de markante forskydninger i tilbagetrækningsadfærden – den tilbagetrækningsalder, som blev angivet af flest af de 67-årige i undersøgelsesperioden. I hvert af de fem undersøgelsesår angav 20-25 pct. af de 67-årige, at de havde forladt arbejdsmarkedet som 60-årig.⁶ Dette billede har givetvis ændret sig i de efterfølgende generationer, da det siden 2014 ikke har været muligt at trække sig tilbage på efterløn, når man fylder 60 år.

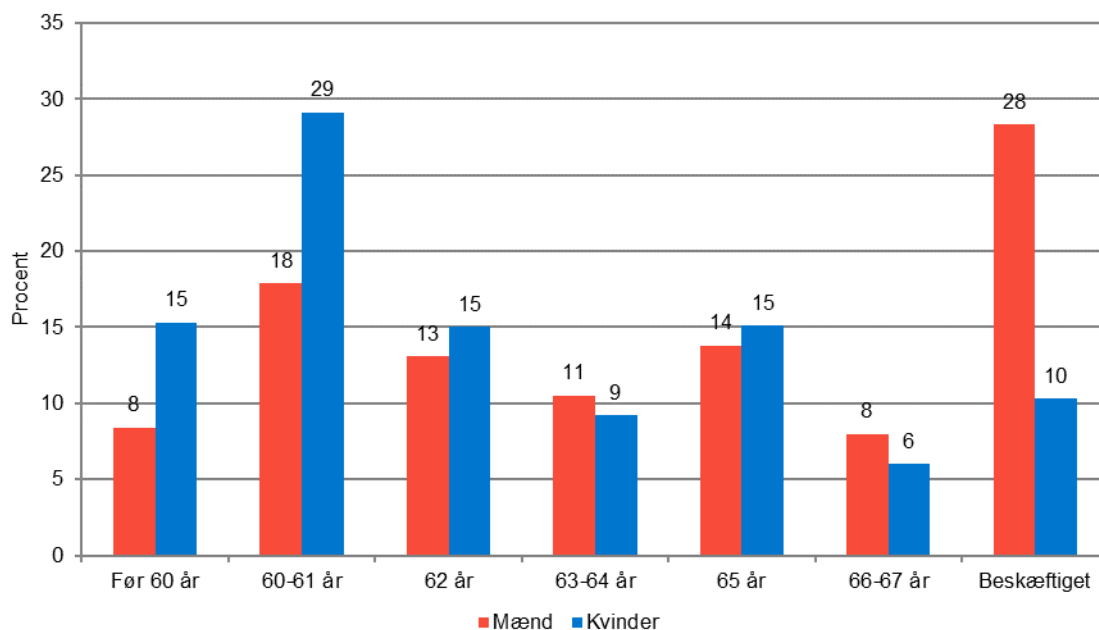
⁶ Tal fremgår ikke af nogen tabel eller figur.

2.1.2 Forskelle afhængigt af køn, uddannelse og stilling

Kvinder trækker sig tidligere tilbage fra arbejdsmarkedet end jævnaldrende mænd, se Figur 2.2. Tal for 2017 viser, at 67-årige kvinder i betydeligt større omfang end de jævnaldrende mænd trak sig tilbage, før de fyldte 62 år (44 mod 26 pct.), mens mænd i betydeligt større omfang end kvinder fortsat var i beskæftigelse (28 mod 10 pct.). I en kommende rapport, der ligeledes er baseret på Ældredatabasen, ser vi nærmere på, hvad der karakteriserer ældre, der har lønnet arbejde efter folkepensionsalderen. Den fundne kønsforskel svarer til resultaterne af eksisterende studier, se fx Larsen, Bach & Ellerbæk m.fl. (2011).

Kønsforskellen kan skyldes flere forskellige forhold. For det første vælger nogle par at forlade arbejdsmarkedet på omtrent samme tidspunkt, og kvinder har ofte partnere, der er lidt ældre end dem selv. For det andet kan et aldersbetinget tab af muskelmasse i højere grad skabe udfordringer for kvinder end for mænd, fordi kvinders muskelmasse som udgangspunkt er mindst, se fx Liversage & Larsen (2017). En tredje årsag kan være, at kvinder har mindre attraktive arbejdsvilkår end mænd i den forstand, at de i gennemsnit tjener mindre pr. time (Larsen & Larsen, 2018). Personer med attraktive arbejdsvilkår bliver således typisk længere på arbejdsmarkedet end andre (Larsen, 2008).

Figur 2.2 67-årige fordelt på beskæftigede og på faktisk tilbagetrækningsalder for tilbagetrukne, særskilt for køn, 2017. Procent.

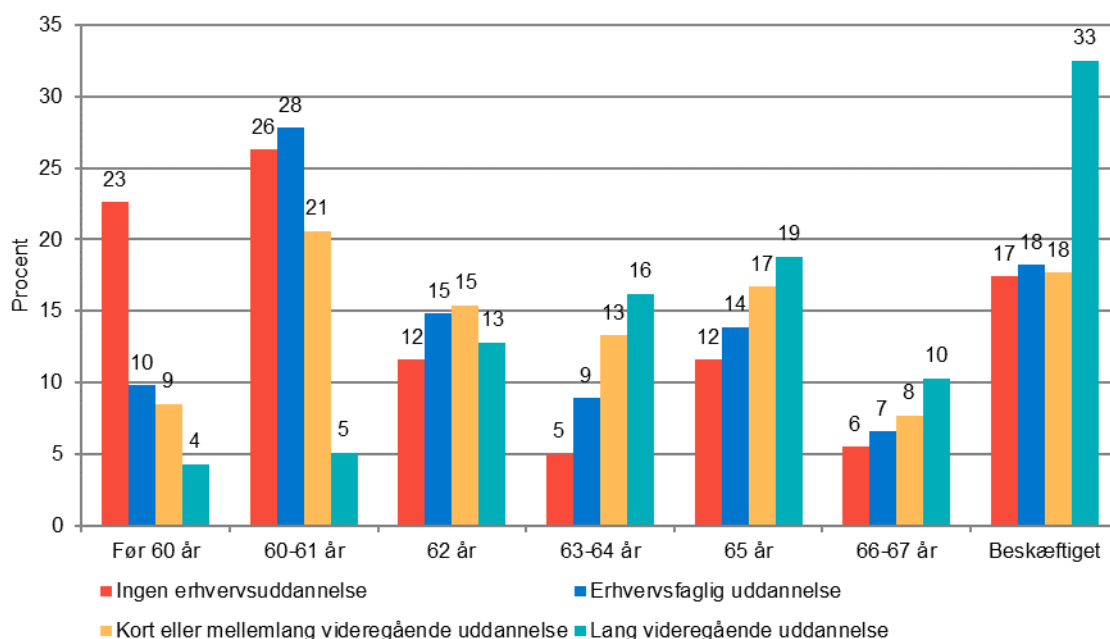

Anm.: 15 personer, der har svaret "ved ikke" til spørgsmålet om tilbagetrækningsalder, eller hvor svaret er uoplyst, er udeladt (svarende til ca. 1 pct. af alle). Observationsantal: Mænd: 788; kvinder: 872.

Der er en positiv sammenhæng mellem tilbagetrækningsalder og uddannelsesniveau. Kun 9 pct. af personerne med lang videregående uddannelse trak sig tilbage fra arbejdsmarkedet, før de fyldte 62 år, mod 30-49 pct. blandt personer med lavere uddannelsesniveau, se Figur 2.3. Ser vi alene på tilbagetrækning før 60-årsalderen, finder vi, at 23 pct. af personerne uden erhvervsuddannelse trak sig tilbage før denne alder mod kun 4-10 pct. blandt personer med højere uddannelsesniveau. Tilbøjeligheden til at trække sig tilbage i 63-67-årsalderen stiger ligeledes med stigende uddannelsesniveau. Kun 23 pct. af personerne uden erhvervsuddannelse trak sig tilbage ved en af disse aldre mod hele 45 pct. af personerne med lang videregående uddannelse. Endelig var personer med en

lang videregående uddannelse den gruppe, der i størst omfang var i beskæftigelse på interviewtidspunktet (33 mod 17-18 pct.). Den fundne positive sammenhæng mellem uddannelsesniveau og tilbagetrækningsalder stemmer overens med resultaterne af eksisterende studier, se fx Fisher m.fl. (2016). Medvirkende årsager er, at personer med en længerevarende uddannelse ofte har mere attraktive løn- og arbejdsvilkår, herunder at de fx typisk ikke har fysisk krævende arbejde.

Figur 2.3 67-årige fordelt på beskæftigede og på faktisk tilbagetrækningsalder for tilbagetrukne, særskilt for uddannelsesniveau, 2017. Procent.

Anm.: 15 personer, der har svaret "ved ikke" til spørgsmålet om tilbagetrækningsalder, eller hvor svaret er uoplyst, er udeladt (svarende til ca. 1 pct. af alle). Observationsantal: Ingen erhvervsuddannelse: 380; erhvervsfaglig uddannelse: 683; kort eller mellemlang videregående uddannelse: 480; lang videregående uddannelse: 117.

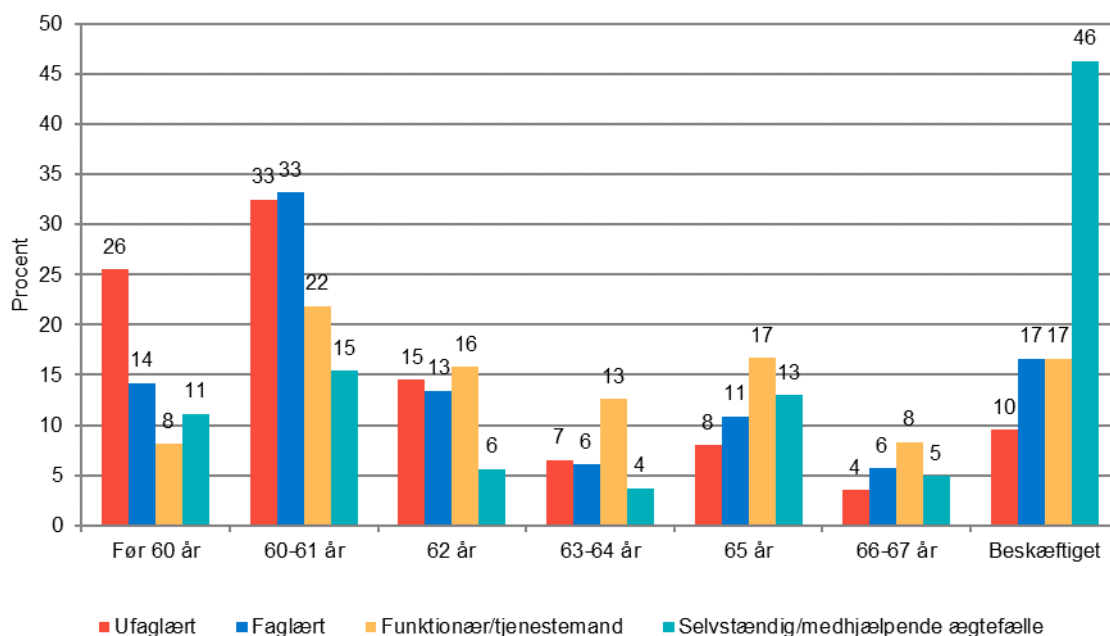
Selvstændige og ufaglærte udgør yderpunkterne i forhold til, hvornår man holder op med at arbejde. Blandt 67-årige i 2017, der havde været selvstændige eller medhjælpende ægtefæller⁷ det meste af deres liv, var næsten halvdelen fortsat i beskæftigelse på interviewtidspunktet mod kun 10 pct. af dem, der havde været ufaglærte, se Figur 2.4. Selvstændige og medhjælpende ægtefæller trak sig samtidig i mindre omfang tilbage, før de fyldte 62 år. 26 pct. af dem forlod arbejdsmarkedet før denne alder mod hele 59 pct. af de ufaglærte. Disse resultater er ligeledes i tråd med eksisterende undersøgelser, se fx Fisher m.fl. (2016). Også her kan forskelle, hvad angår karakteren af løn- og arbejdsvilkår, herunder omfanget af fysisk krævende arbejde, spille en rolle. Det kan for selvstændige fx handle om, at de har friheden til selv at bestemme, hvornår og hvor meget de vil arbejde. En medvirkende årsag til selvstændiges sene tilbagetrækning kan imidlertid også være, at nogle af dem ikke har mulighed for at trække sig tidligt tilbage som følgende af ingen eller utilstrækkelig pensionsopsparring.

I midterfeltet finder vi faglærte og funktionærer/tjenestemænd. Disse grupper adskiller sig fra hinanden, ved at 47 pct. af de faglærte trak sig tilbage, før de fyldte 62 år, mod 30 pct. af funktionærerne/tjenestemændene. Omvendt trak funktionærerne/tjenestemændene sig i større omfang tilbage i alderen 63-67 år (38 pct. mod 23 pct. af de faglærte). Det er i forlængelse heraf bemærkelsesværdigt, at de to grupper i samme omfang fortsat var i beskæftigelse på interviewtidspunktet (17 pct.). Dette kan tale for, at gruppen af faglærte er relativt heterogen: Relativt mange af dem trak sig

⁷ Medhjælpende ægtefæller udgør 12 pct. af denne gruppe.

tilbage, da de var 60 eller 61 år (33 pct.), og relativt mange var fortsat i beskæftigelse, da de som 67-årige blev interviewet.

Figur 2.4 67-årige fordelt på beskæftigede og på faktisk tilbagetrækningsalder for tilbagetrukne, særskilt for den stilling, de havde haft det meste af deres liv, 2017. Procent.

Anm.: 15 personer, der har svaret "ved ikke" til spørgsmålet om tilbagetrækningsalder, eller hvor svaret er uoplyst, er udeladt (svarende til ca. 1 pct. af alle). Desuden er 40 personer udeladt, hvoraf flertallet enten har været husmor/hjemmearbejdende det meste af livet, eller hvor "stilling det meste af livet" er uoplyst (svarende til ca. 2 pct. af alle). Observationsantal: Ufaglært: 200; faglært: 247; funktionær/tjenestemand: 1011; selvstændig/medhjælpende ægtefælle: 162.

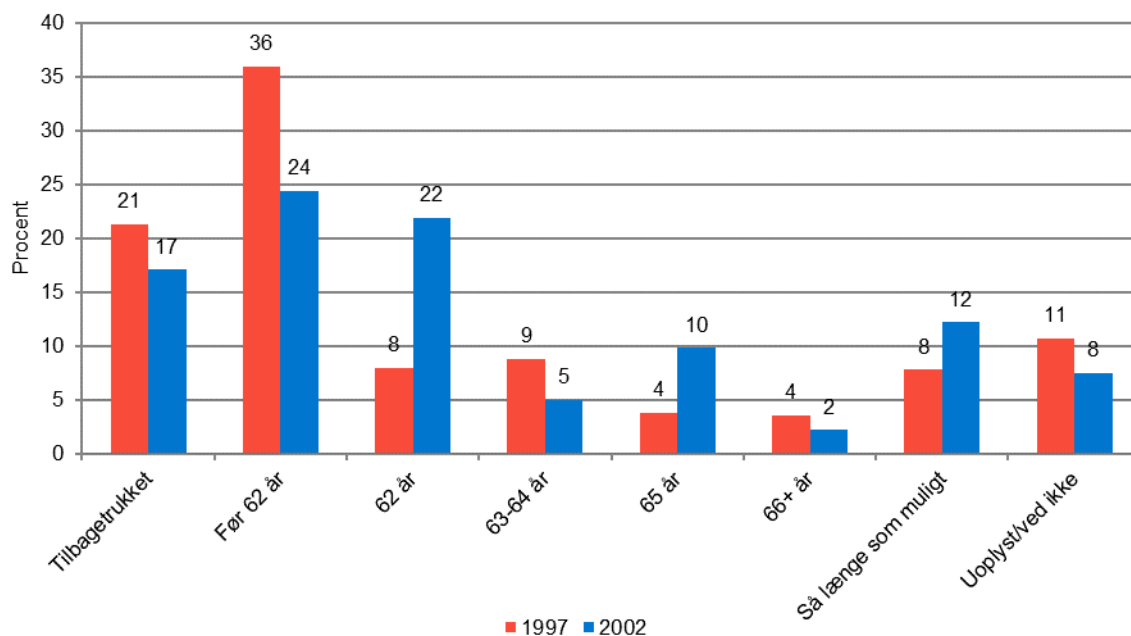
2.2 Forventet adfærd

Den alder, hvor 57-årige forventede at trække sig tilbage, steg markant i løbet af de fem undersøgelsesår, se Figur 2.5 og Figur 2.6.⁸ Det mest almindelige blandt 57-årige i 1997 var at forvente at trække sig tilbage før 62-årsalderen, mens 57-årige i 2017 typisk forventede at trække sig tilbage som 65-årig eller senere. Tendensen til senere tilbagetrækning viser sig med andre ord i høj grad også, når vi ser på forventninger.

Der var markant flere i 1997 end i 2002, der forventede at trække sig tilbage, før de fyldte 62 år. Hele 57 pct. af de 57-årige i 1997 havde enten allerede trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet eller forventede at trække sig, før de var 62 år, mod 41 pct. i 2002, se Figur 2.5. I 2002 var der omvendt markant flere end i 1997, der forventede at trække sig som 62-årig (22 mod 8 pct.) eller 65-årig (10 mod 4 pct.). Forskydningerne skal givetvis ses i lyset af både uddannelses- og helbredsforbedringer og efterlønsreformen fra 1999. Sidstnævnte indebar som nævnt, at man fik en lavere efterlønsats og blev modregnet i efterlønnen for fradragsberettigede pensionsordninger, hvis man forlod arbejdsmarkedet før de 62 år. Endvidere gjorde indførelsen af muligheden for at optjene en skattefri præmie det mere økonomisk attraktivt at fortsætte med at arbejde indtil de 65 år. For en beskrivelse af ændringerne i efterlønsordningen, se også bilag 1.

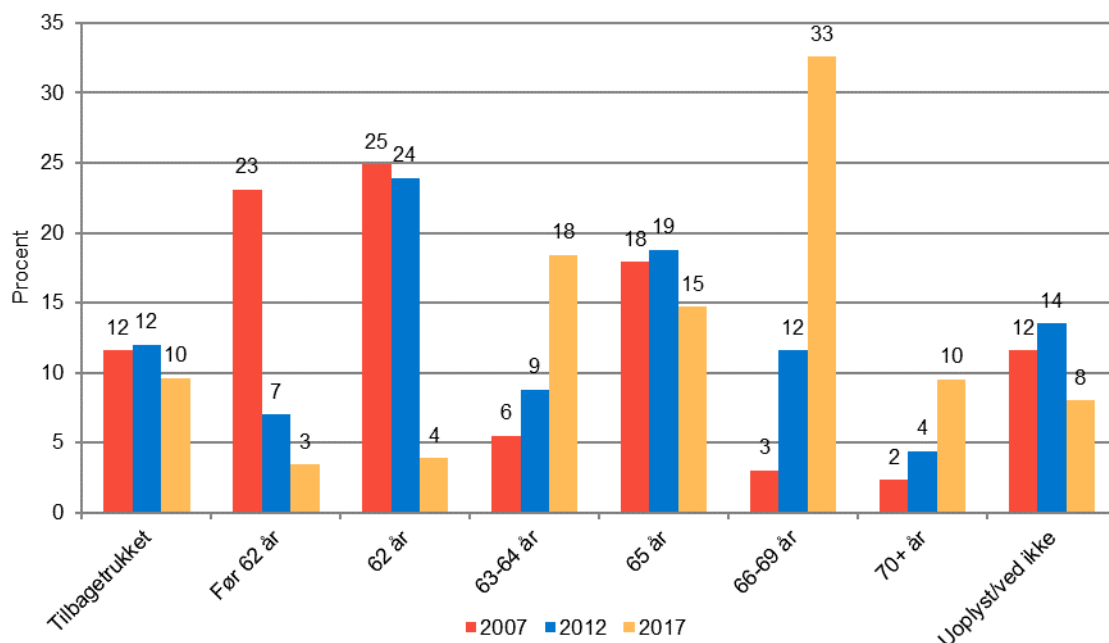
⁸ Udviklingen i den forventede tilbagetrækningsalder er vist i to figurer som følge af et databrud mellem 2002 og 2007, se afsnit 1.2.3.

Figur 2.5 57-årige fordelt på tilbagetrukne og på forventet tilbagetrækningsalder for beskæftigede, 1997 og 2002. Procent.

Anm.: Observationsantal: 1997:1051; 2002: 1858.

Figur 2.6 57-årige fordelt på tilbagetrukne og på forventet tilbagetrækningsalder for beskæftigede, 2007, 2012 og 2017. Procent.

Anm.: Observationsantal: 2007: 1767; 2012: 1769; 2017: 1563.

Den faldende tendens til at forvente at trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet før de 62 år fortsatte fra 2007 til 2017, se Figur 2.6. I 2017 forventede kun 3 pct. af de 57-årige at forlade arbejdsmarkedet før 62-årsalderen mod 23 pct. i 2007. Desuden *faldt* tendensen til at forvente at trække sig tilbage

som 62-årig fra 2012 til 2017. Kun 4 pct. af de 57-årige forventede at forlade arbejdsmarkedet ved denne alder i 2017 mod ca. 25 pct. i 2007 og 2012. Til gengæld forventede markant flere at trække sig tilbage som 63- eller 64-årig (18 pct. i 2017 mod 6 pct. i 2007) eller ved 66 år eller senere (43 pct. i 2017 mod kun 5 pct. i 2007).

De markante forskydninger i den forventede tilbagetrækningsalder i de seneste ti år hænger givetvis sammen med de gennemførte tilbagetrækningsreformer, herunder aftalen om senere tilbagetrækning i 2011, se også bilag 1. Forskydningerne afspejler således for det første, at alderen for adgang til efterløn steg fra 2014 og frem, mens folkepensionsalderen vil stige fra og med 2019. Ændringerne indebærer, at mens aldrene for adgang til efterløn og folkepension var henholdsvis 60 og 65 år for 57-årige i 2007 (det vil her sige årgang 1950), var de henholdsvis 61,5/62 og 66,5/67 år⁹ for 57-årige i 2012 (årgang 1955) og henholdsvis 64 og 67 år for 57-årige i 2017 (årgang 1960). Som eksempel kan nævnes, at 27 pct. af de 57-årige i 2017 forventede at trække sig tilbage som 67-årig, altså når de når folkepensionsalderen, mens 18 pct. forventede at trække sig tilbage som 64-årig, altså når de når alderen for adgang til efterløn¹⁰. For det andet blev modregningen i efterlønnen af pensionsformue skærpet i 2011 og udvidet til at omfatte hele efterlønsperioden. For det tredje betød muligheden for at få tilbagebetalt sit efterlønsbidrag i 2012, at andelen af efterlønsberettigede faldt – et fald, der er større, jo yngre aldersgrupper, man fokuserer på (Danmarks Statistik, 2018a). De skitserede resultater tegner samlet set et billede af, at reglerne for adgang til efterløn og folkepension fortsat ser ud til at være normsættende for, hvornår ældre forventer at trække sig tilbage fra arbejdsmarkedet. Endelig for det fjerde kan det forhøjede bundfradrag og justeringen af reglerne for opsat pension i 2011, se bilag 1, have bidraget til, at flere forventer at arbejde efter at have passeret folkepensionsalderen.

2.3 Forventet vs. faktisk adfærd

Den markante udvikling i retningen af senere tilbagetrækning ser ud til at ville fortsætte i de kommende år. Men hvor pålidelige er oplysningerne om forventet tilbagetrækningsalder? Resultater af tidligere studier taler for, at der – i hvert fald i gennemsnit – er en stærk positiv korrelation mellem forventet og faktisk tilbagetrækningsalder (Datta Gupta & Larsen, 2010; Disney & Tanner, 1999). Spørgsmålet er imidlertid, hvor pålidelige oplysninger om forventet tilbagetrækningsalder er i en periode, hvor både tilbagetrækningsadfærd og -ordninger er under forandring. For at undersøge dette, har vi fokuseret på årgang 1950. Vi har sammenlignet 57-åriges forventninger i 2007 med 67-åriges faktiske adfærd i 2017, se Figur 2.7.¹¹

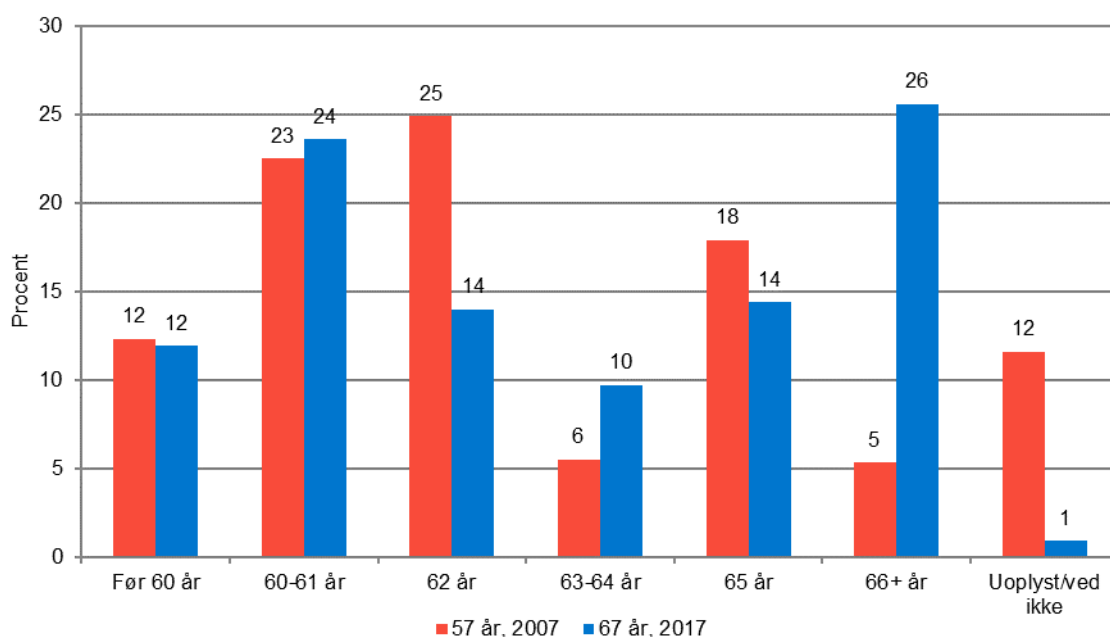
Der er relativt markante forskelle mellem forventet og faktisk tilbagetrækningsalder for årgang 1950. Der er ganske vist stor overensstemmelse imellem, hvor mange der forventede at forlade arbejdsmarkedet, før de 62 år og hvor mange, der rent faktisk gjorde dette (i begge tilfælde ca. 35 pct., hvoraf de 12 pct. af de 57-årige (stort set) alle allerede havde trukket sig tilbage på interviewtidspunktet, se Figur 2.6). Imidlertid trak færre end forventet sig tilbage især som 62-årig (14 mod 25 pct.), men også som 65-årig (14 mod 18 pct.), mens flere end forventet trak sig tilbage især i 66-årsalderen eller senere (26 mod 5 pct.), men også som 63- eller 64-årig (10 mod 6 pct.). Forskellen mellem forventet og faktisk tilbagetrækningsalder kan dog i en vis grad tilskrives, at en relativt stor andel af de 57-årige (12 pct.) ikke angav en forventet tilbagetrækningsalder.

⁹ Afhængigt af, om man er født i første eller andet halvår.

¹⁰ De anførte andele fremgår ikke af nogen tabel eller figur.

¹¹ I alt 2.262 personer indgår i opgørelsen i Figur 2.7. Heraf indgår 1.180 personer (52 pct.) i begge år, 587 personer (22 pct.) indgår kun i 2007, mens 495 personer (26 pct.) kun indgår i 2017. Dette svarer til, at 70 pct. af de personer, der indgik i 2017, også indgik i 2007.

Figur 2.7 57-årige fordelt på forventet¹ tilbagetrækningsalder i 2007 og 67-årige fordelt på faktisk² tilbagetrækningsalder i 2017. Procent.

Anm.: Observationsantal: 2007: 1767; 2017: 1675.

Note: ¹ 57-årige, der har trukket sig tilbage, indgår i kategorien "før 60 år".

² 67-årige, der fortsat er i beskæftigelse, indgår i kategorien "66+ år".

Forskellen mellem forventet og faktisk adfærd kan skyldes flere ting. Efterlønsreglerne ændrede sig ganske vist ikke nævneværdigt fra 2007 til 2017 og kan derfor ikke forklare den markante forskel mellem forventet og faktisk adfærd. Derimod fik netop årgang 1950 gavn af det føromtalte skattnedslag for 64-årige i arbejde, se også bilag 1. Dette skattnedslag, der først blev vedtaget i 2008, kan direkte have bidraget til, at langt færre end forventet trak sig tilbage som 62-årig. Desuden kan skattnedslaget indirekte have spillet en rolle i forhold til, at flere end forventet først trak sig tilbage som 66-årig eller senere. Dette er tilfældet, hvis nedslaget har bidraget til, at flere var i beskæftigelse, da de nåede folkepensionsalderen. Endvidere har faldet i ledigheden siden 2012 sammen med den demografiske udvikling givetvis bidraget til, at efterspørgslen efter ældres arbejdskraft er steget. Endelig kan det have haft en selvforstærkende effekt, at ældre bliver længere tid på arbejdsmarkedet i den forstand, at de bliver rollemodeller for deres yngre kollegaer.

3 Årsager til tilbagetrækning

Der er mange forskellige årsager til, at ældre holder op med at arbejde. Viden om disse årsager giver os en indsigt i, hvordan man bedst målretter indsatsen for at fastholde erfarne medarbejdere på arbejdsmarkedet.

I dette kapitel skelner vi mellem økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og helbredsrelaterede årsager til tilbagetrækning. De to førstnævnte typer af årsager har vi valgt at betragte som "pull", dvs. at der er forhold uden for arbejdsmarkedet, der gør det mere tillokkende at trække sig tilbage end at blive på arbejdsmarkedet. De to sidstnævnte årsager har vi valgt at betragte som "push", dvs. at man bliver "skubbet" ud af arbejdsmarkedet som følge af fx helbredsproblemer eller forhold på arbejdspladsen.

Vi præsenterer først de faktiske årsager til, at 67-årige holdt med at arbejde. Dernæst viser vi, hvad 57-årige forventer, vil spille en rolle for, at de forlader arbejdsmarkedet. Afslutningsvis sammenholder vi forventninger med faktisk adfærd for dermed at få et indblik i, i hvilket omfang oplysninger om forventede årsager til tilbagetrækning kan fortælle os noget om de vigtigste årsager til at trække sig tilbage i de kommende år.

3.1 Faktisk adfærd

Der er to formål med dette afsnit: Vi beskriver først, hvilke årsager til tilbagetrækning der er de hyppigst forekommende i 2017, og hvordan betydningen heraf har udviklet sig over tid. Dernæst redegør vi for, hvordan betydningen af tilbagetrækningsårsagerne varierede i 2017 afhængigt af køn, uddannelse, stilling det meste af livet og tilbagetrækningstidspunktet. Resultaterne i afsnittet er baseret på 67-årige, der havde forladt arbejdsmarkedet. De adspurgte havde mulighed for at angive mere end én årsag til, hvorfor de trak sig tilbage.

3.1.1 Udvikling over tid

Tre udsagn skiller sig ud som dem, der er nævnt af flest som årsag til, at de holdt på med at arbejde: "Muligheden for at få efterløn eller pension", "havde lyst til selv at bestemme, hvad man skulle foretage sig" og "dårligt helbred", se Tabel 3.1. Disse årsager er anført af henholdsvis 40, 24 og 23 pct. af de adspurgte 67-årige i 2017.

Udsagnet "muligheden for at få efterløn eller pension" blev anført af væsentligt flere af de 67-årige i 2012 og 2017 end i 2007 (40 mod 18 pct.)¹². Blandt de 67-årige i 2012 og 2017 blev svarmuligheden tilsyneladende især anvendt af dem, der trak sig tilbage på efterløn "ved først givne lejlighed". Disse 67-årige var overrepræsenteret blandt dem i de to år, der havde trukket sig tilbage især som 60-årig, men også som 62-årig. Blandt 67-årige i 2007 blev svarmuligheden derimod tilsyneladende især anvendt af dem, der fik gavn af de ændringer i efterlønsordningen fra 1999, som gjorde det mere attraktivt at fortsætte med at arbejde indtil de 62 år eller senere. Vi finder således, at disse 67-årige var overrepræsenteret blandt dem i 2007, der havde trukket sig tilbage i 62-65-årsalderen. Stigningen fra 2007 til 2012 i andelen, der svarede "muligheden for at få efterløn eller pension", afspejler med andre ord tilsyneladende, at relativt flere – trods den markante forskydning i retning af senere tilbagetrækning, der i øvrigt fandt sted – trak sig tilbage ved "først givne lejlighed", fordi de havde muligheden. Der er ikke tegn på, at denne tidlige tilbagetrækning skyldtes "push" som følge af fx dårligt helbred. Relativt få af de personer, der angav "muligheden for at få efterløn eller pension"

¹² Dette udsagn var ikke en svarmulighed i 1997 og 2002, se også afsnit 1.2.4.

som tilbagetrækningsårsag, svarede således samtidigt, at de trak sig tilbage pga. dårligt helbred. Tilbagetrækningen kan her bl.a. afspejle, at flere end tidligere har en større pensionsopsparing, hvilket for nogle kan gøre det mere attraktivt at forlade arbejdsmarkedet tidligt, se bilag 1.

Angivelse af "dårligt helbred" som årsag til at have trukket sig tilbage fra arbejdsmarkedet var mindre udbredt i slutningen end i starten af undersøgelsesperioden. I 1997 angav 36 pct. denne årsag mod 23 pct. i 2017. Andelen, der angav, at de "havde lyst til selv at bestemme, hvad de skulle foretage sig" som tilbagetrækningsårsag, ændrede sig ikke nævneværdigt i undersøgelsesperioden.

Tablet 3.1 Andelen af 67-årige, der er holdt op med at arbejde som følge af forskellige typer af økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold¹, 1997, 2002, 2007, 2012 og 2017. Procent.

	1997	2002	2007	2012	2017
<i>Økonomi, i alt²</i>	18	16	27	44	44
Muligheden for at få efterløn eller pension			18	40	40
Havde økonomisk for lidt ud af at fortsætte	10	10	6	2	2
Gode fratrædelsesvilkår på arbejdspladsen	8	6	4	4	5
<i>Familie/fritid, i alt²</i>	35	37	34	31	36
Ønske fra ægtefælle	7	6	6	3	4
Ville holde op sammen med ægtefælle			2	5	5
Ville have mere tid til familie og venner	11	15	12	10	5
Andre familiemæssige grunde	7	8	4	3	1
Havde lyst til selv at bestemme, hvad man skulle foretage sig	20	23	20	19	24
For at få mere tid til fritidsinteresser			2	7	8
For at passe børnebørn			1	3	5
For at tage sig af ægtefælle/samlever/(sviger)forældre					1
<i>Arbejdsmarked, i alt²</i>	31	37	31	27	29
For ikke at få dårligt helbred	4	8	8	8	6
Fast aldersgrænse	4	7	4	3	2
Blev sagt op	8	9	7	7	8
Følte sig presset af ledelsen	2	3	3	2	4
Følte sig presset af kollegaerne	2	1	1	1	1
Kunne ikke længere klare arbejdet	7	5	1	1	2
Kunne ikke få lettere arbejde	2	3	2	1	1
For at give plads til de unge	7	5	3	3	4
Trivedes ikke på arbejdspladsen		3	5	4	5
<i>Dårligt helbred</i>	36	30	30	24	23
<i>Andre grunde/ved ikke³</i>	14	20	14	11	9
Observationsantal	669	883	1.104	1.444	1.329

Anm.: Tomme celler afspejler, at svarmulighed ikke var tilgængelig. Den lodrette linje mellem 2002 og 2007 i den øverste del af tabellen markerer, at der er databrud for de økonomirelaterede forhold.

Note: ¹ IP havde mulighed for at angive flere svar.

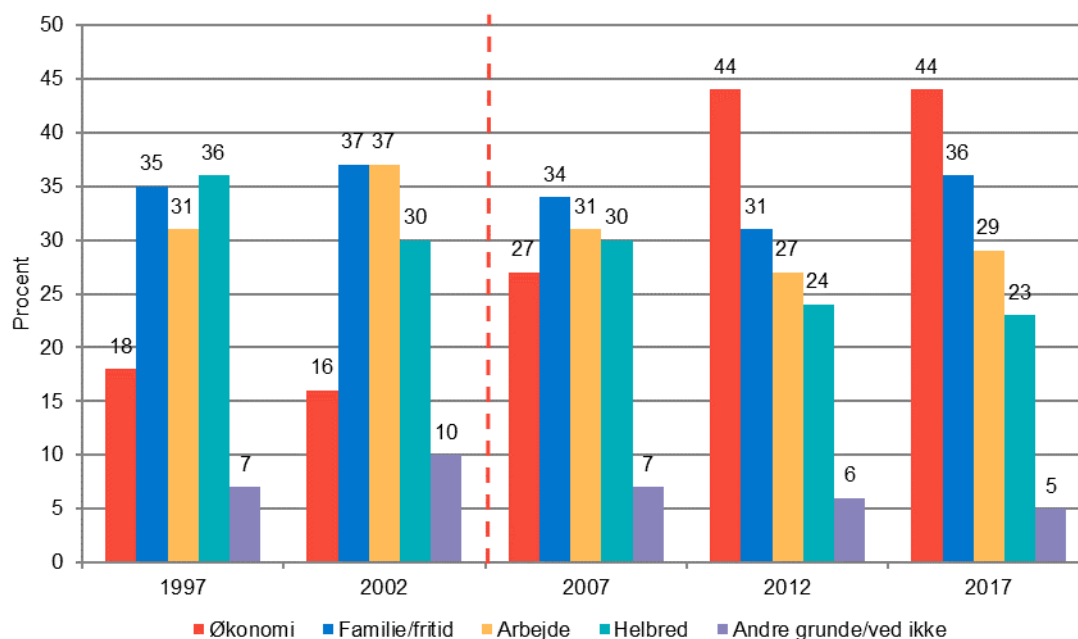
² "I alt" angiver, at IP har angivet mindst én af den pågældende type af årsager.

³ Der er for få observationer til, at "andre grunde" og "ved ikke" kan vises hver for sig.

Bemærkelsesværdigt få af de 67-årige anfører, at de trak sig tilbage pga. arbejdspress. I 2017 angav kun henholdsvis 1 og 2 pct., at de trak sig tilbage, fordi de "kunne ikke længere klare arbejdet" eller "kunne ikke få lettere arbejde".

Tilbagetrækning som følge af økonomiske forhold var den type årsag, der blev angivet af relativt flest af de tilbagetrukne 67-årige i 2017. Andelen, der angav denne type årsag, steg i løbet af undersøgelsesperioden. I 2017 angav 44 pct. af de 67-årige, at de trak sig tilbage som følge af økonomiske forhold mod kun 27 pct. i 2007, se Figur 3.1. Stigningen kan udelukkende tilskrives den føromtalt stigning i andelen, der svarede "muligheden for at få efterløn eller pension", se Tabel 3.1. Andelen, der angav økonomiske forhold som årsag, var endnu lavere i 1997 og 2002, men udsagnet "muligheden for at få efterløn eller pension" var ikke en svarmulighed i disse år. Derfor er resultaterne for årene 1997 og 2002 vedrørende udbredelsen af økonomirelaterede årsager ikke sammenlignelig med resultaterne for de efterfølgende år.

Figur 3.1 Andelen af 67-årige, der er holdt op med at arbejde som følge af økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold^{1,2}, 1997, 2002, 2007, 2012 og 2017. Procent.

Anm.: Observationsantal: 1997: 669; 2002: 883; 2007: 1104; 2012: 1444; 2017: 1329. Den stiplede, røde linje mellem 2002 og 2007 markerer, at der er databrud for de økonomirelaterede forhold.

Note: ¹ IP havde mulighed for at angive flere svar.

² Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne, der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

Familie- og fritidsrelaterede forhold var den næst hyppigste anførte årsag til tilbagetrækning i 2017. 36 pct. af de 67-årige angav denne type årsag. Denne andel var på nogenlunde samme niveau i alle de undersøgte år.

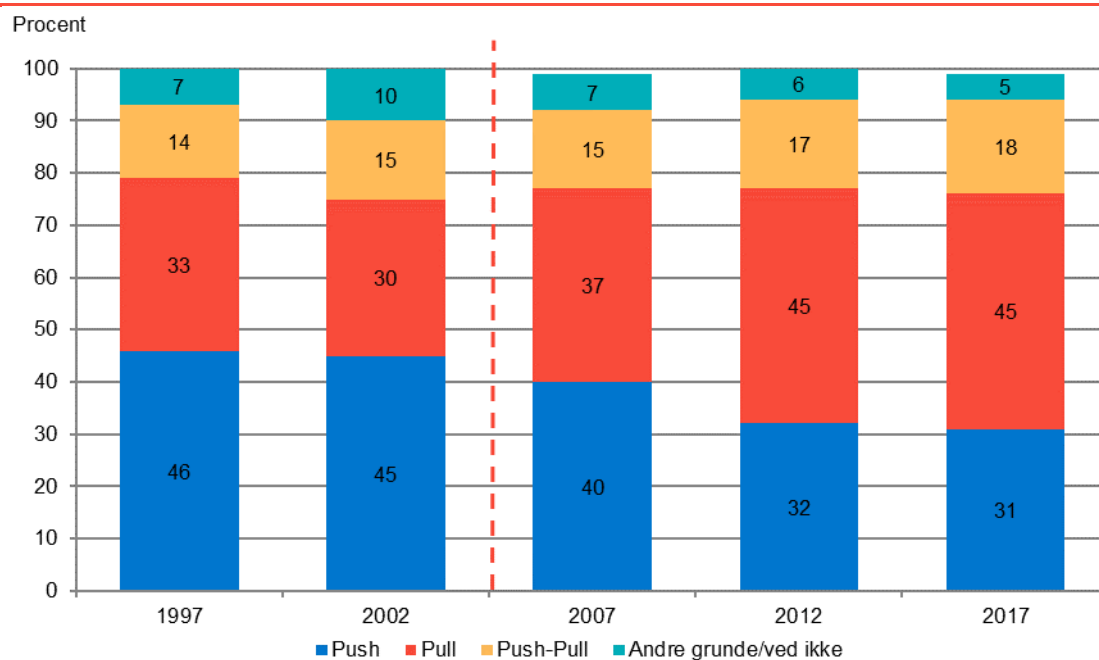
Tilbagetrækning som følge af arbejdsrelaterede forhold kommer ind på tredjepladsen. 29 pct. af de 67-årige i 2017 angav denne type årsag som forklaring på, at de var holdt op med at arbejde. Denne andel var stort set den samme i alle de undersøgte år – bortset fra i 2002, hvor den var oppe på 37 pct.

Helbredet var den type af årsag, der blev nævnt af relativt færrest i 2017. 23 pct. af de 67-årige i 2017 anførte "dårligt helbred" som årsag til, at de var holdt op med at arbejde – en andel, der som nævnt faldt i løbet af den undersøgte periode.

De 67-årige i 2017 trak sig især tilbage, fordi forhold uden for arbejdsmarkedet var mere tillokkende end at fortsætte med at arbejde (også kaldet "pull"), se Figur 3.2. Mere præcist trak 45 pct. af sig tilbage alene pga. "pull". 31 pct. trak sig tilbage udelukkende pga. "push", altså fordi de blev "skubbet" ud af arbejdsmarkedet pga. dårligt helbred eller forhold på arbejdspladsen. 18 pct. trak sig tilbage pga. en kombination af "push" og "pull", mens de resterende 5 pct. angav andre grunde eller ikke svarede ved ikke.

"pull" som årsag til tilbagetrækning blev mere udbredt i løbet af undersøgelsesperioden. Udbredelsen af "pull" som eneste årsag steg fra 37 pct. i 2007 til 45 pct. i 2017, mens den tilsvarende udbredelse af "push" faldt fra 40 til 31 pct. i samme periode. Udbredelsen af en kombination af "push" og "pull" var stort den samme i de to år. Vi kan ikke sammenligne perioden 2007-2017 med perioden 1997-2002 pga. databrud, se afsnit 1.2.4.

Figur 3.2 67-årige fordelt efter, hvorfor de holdt op med at arbejde. Årsagerne er grupperet efter, om der er tale om "push"¹, "pull"² eller en kombination³, 1997, 2002, 2007, 2012 og 2017. Procent.

Anm.: Observationsantal: 1997: 669; 2002: 883; 2007: 1104; 2012: 1444; 2017: 1329. Den stiplede linje mellem 2002 og 2007 markerer, at der er databrud.

Note: ¹ "push" er opgjort som arbejds- og helbredsrelaterede årsager.

² "pull" er opgjort som økonomi- og familie-/fritidsrelaterede årsager.

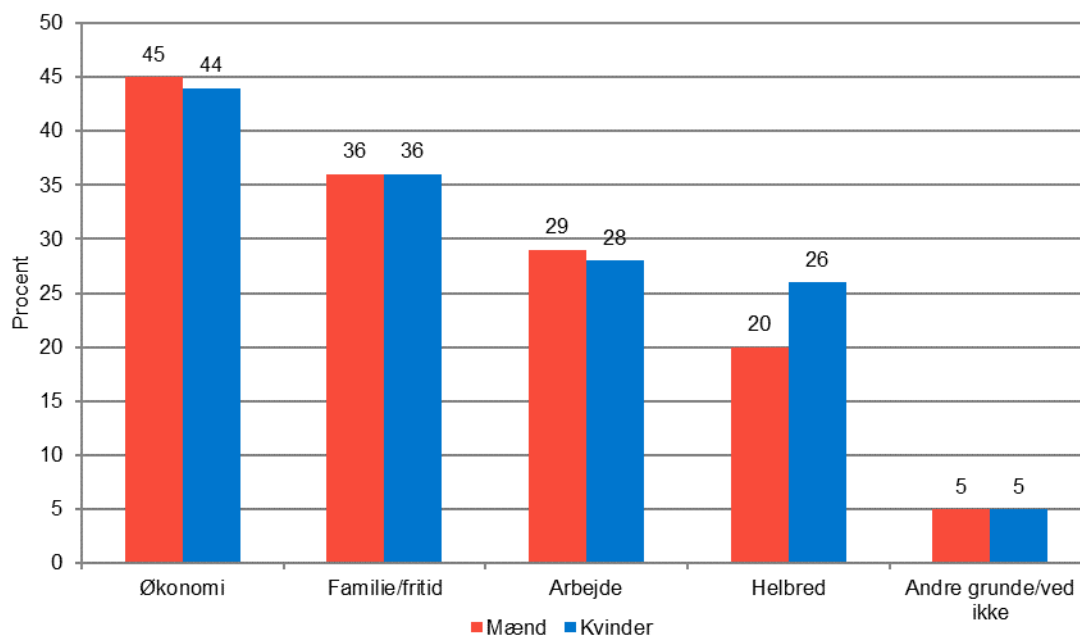
³ Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

3.1.2 Kønsforskelle

Kvinder og mænd ligner i høj grad hinanden, når det gælder, hvilke typer af forhold de angav som årsag til, at de trak sig tilbage fra arbejdsmarkedet, se Figur 3.3. Eneste nævneværdige forskel er, at kvinder i lidt større omfang end mænd trak sig tilbage af helbredsrelaterede årsager: 26 pct. af de 67-årige kvinder angav i 2017, at dårligt helbred var årsag til, at de holdt op med at arbejde mod

20 pct. af de adspurgte mænd. De to køns fordeling er også stort set den samme, når tilbagetrækningsårsagerne er opdelt på "push" og "pull", se Figur 3.4.

Figur 3.3 Andelen af 67-årige, der er holdt op med at arbejde som følge af økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold^{1,2}, særskilt for køn, 2017. Procent.

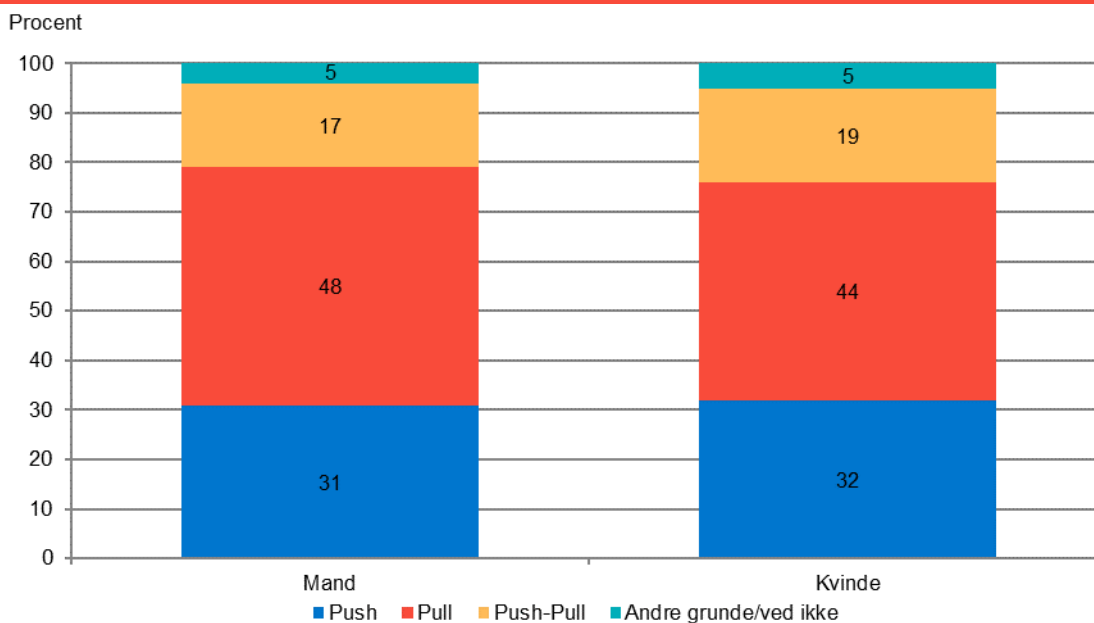

Anm.: Observationsantal: Mænd: 560, kvinder: 769.

Note: ¹ IP havde mulighed for at angive flere svar.

² Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne, der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

Figur 3.4 67-årige fordelt efter, hvorfor de holdt op med at arbejde, særskilt for køn. Årsagerne er grupperet efter, om der er tale om "push"¹, "pull"² eller en kombination³, 2017. Procent.

Anm.: Observationsantal: Mænd: 560, kvinder: 769.

Note: ¹ "push" er opgjort som arbejds- og helbredsrelaterede årsager.

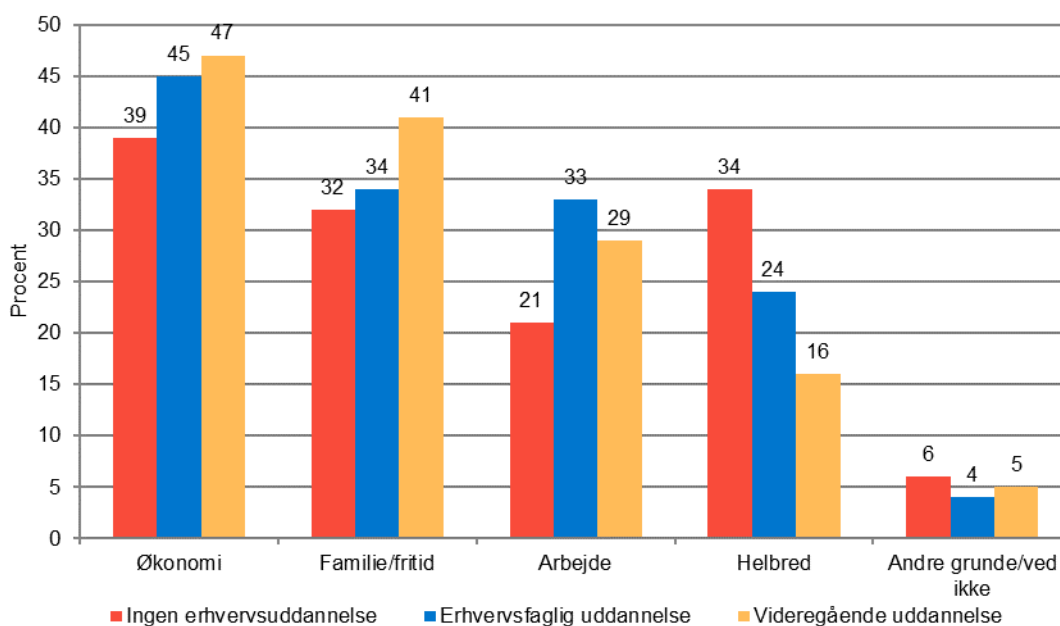
² "pull" er opgjort som økonomi- og familie-/fritidsrelaterede årsager.

³ Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

3.1.3 Uddannelsesmæssige forskelle

Der er forskel på årsagerne til tilbagetrækning, når vi skelner mellem 67-årige med forskellig uddannelsesmæssig baggrund. For alle de undersøgte uddannelseskategorier gælder dog, at de 67-årige i 2017 især trak sig tilbage af økonomirelaterede årsager, se Figur 3.5. Denne type af årsager blev imidlertid anført af relativt færre af personerne uden erhvervsuddannelse end af personer i de øvrige uddannelseskategorier (39 mod 45-47 pct.). Personer uden erhvervsuddannelse skiller sig desuden ud, ved at de i større udstrækning end andre trak sig tilbage som følge af dårligt helbred (34 mod 16-24 pct.), mens de i mindre udstrækning trak sig tilbage af arbejdsrelaterede årsager (21 mod 29-33 pct.). Endelig skiller personer med videregående uddannelse sig ud, ved at de i større omfang end de øvrige trak sig tilbage af familie- og fritidsrelaterede årsager (41 mod 32-34 pct.).

Figur 3.5 Andelen af 67-årige, der er holdt op med at arbejde som følge af økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold^{1,2}, særskilt for uddannelsesniveau, 2017. Procent.

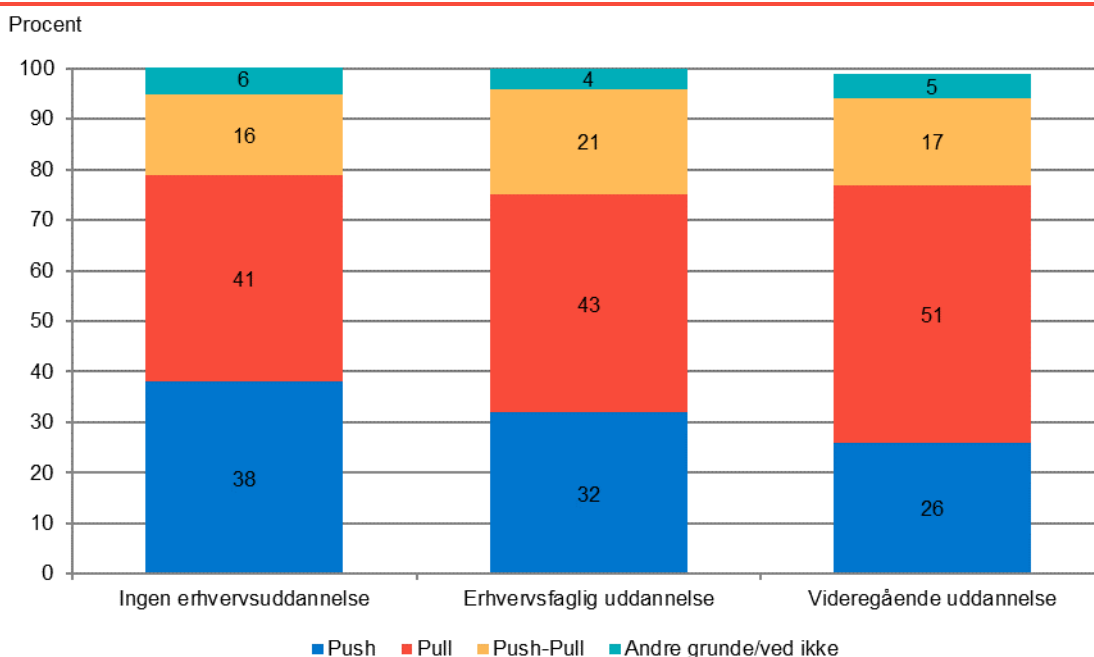
Anm.: Observationsantal: Ingen erhvervsuddannelse: 311; erhvervsfaglig uddannelse: 550; videregående uddannelse: 468.

Note: ¹ IP havde mulighed for at angive flere svar.

² Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

Personer med en videregående uddannelse er den gruppe, hvor relativt flest trak sig tilbage, fordi forhold uden for arbejdsmarkedet var mere tillokkende end at fortsætte med at arbejde ("pull"), se Figur 3.6. 51 pct. af de 67-årige i 2017 med en videregående uddannelse trak sig tilbage udelukkende som følge af "pull", mens kun 28 pct. trak sig tilbage alene pga. "push" – altså fordi de blev "skubbet" ud af arbejdsmarkedet pga. dårligt helbred eller forhold på arbejdspladsen. Til sammenligning trak 40 pct. af de 67-årige uden erhvervsuddannelse sig tilbage alene som følge af "pull", mens lige så mange – 39 pct. – trak sig tilbage udelukkende pga. "push". For personer med erhvervsfaglig uddannelse gælder, at de i stort set samme omfang som personer uden erhvervsfaglig uddannelse trak sig tilbage udelukkende pga. "pull" (43 pct.), men de trak sig i mindre omfang tilbage alene som følge af "push" (32 pct.).

Figur 3.6 67-årige fordelt efter, hvorfor de holdt op med at arbejde, særskilt for uddannelsesniveau. Årsagerne er grupperet efter, om der er tale om "push"¹, "pull"² eller en kombination³, 2017. Procent.

Anm.: Observationsantal: Ingen erhvervsuddannelse: 311; erhvervsfaglig uddannelse: 550; videregående uddannelse: 468.

Note: ¹ "push" er opgjort som arbejds- og helbredsrelaterede årsager.

² "pull" er opgjort som økonomi- og familie-/fritidsrelaterede årsager.

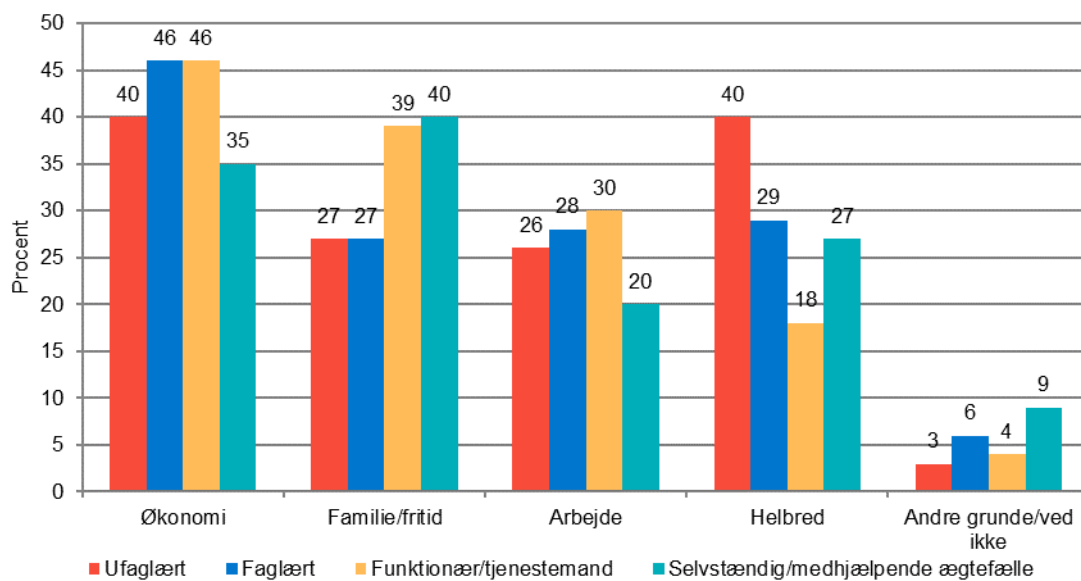
³ Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

3.1.4 Forskelle afhængigt af stilling

Vigtigheden af de forskellige typer af tilbagetrækningsårsager varierer, afhængigt af hvilken stilling man har haft det meste af ens liv. 67-årige i 2017, der havde været ufaglærte det meste af deres liv, angav især økonomi- og helbredsrelaterede årsager til tilbagetrækning (i begge tilfælde 40 pct. af alle), se Figur 3.7. Faglærte og funktionærer/tjenestemænd angav især økonomirelaterede årsager (46 pct.), mens selvstændige/medhjælpende ægtefæller især angav familie-/fritidsrelaterede årsager (40 pct.). Det er også værd at bemærke, at funktionærer/tjenestemænd skiller sig ud som dem, der i mindst omfang angav helbredsrelaterede årsager (18 mod 27-40 pct. i de øvrige grupper), mens selvstændige/medhjælpende ægtefæller var den gruppe, der i mindst omfang angav arbejdsrelaterede årsager (20 mod 26-30 pct. i de øvrige grupper). Sidstnævnte skal formentlig ses i lyset af, at selvstændige/medhjælpende ægtefæller i større omfang end andre grupper selv er herre over deres arbejdsbetingelser.

"push" og "pull" spiller en forskellig rolle for tilbagetrækningen afhængigt af den stilling, man har haft det meste af ens liv. 67-årige i 2017, der havde været ufaglærte det meste af deres liv, er den gruppe, hvor relativt flest (40 pct.) trak sig tilbage udelukkende som følge af "push", dvs. at de blev "skubbet" ud af arbejdsmarkedet, se Figur 3.8. Til sammenligning gjaldt dette kun 28-29 pct. af dem, der havde været funktionærer/tjenestemænd eller selvstændige/medhjælpende ægtefæller. I disse grupper trak (næsten) halvdelen sig derimod tilbage alene som følge af "pull", dvs. at forhold uden for arbejdsmarkedet var mere tillokkende end at forblive i beskæftigelse – dette gjaldt kun ca. hver tredje af de ufaglærte.

Figur 3.7 Andelen af 67-årige, der er holdt op med at arbejde som følge af økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold^{1,2}, særskilt for den stilling, de har haft det meste af deres liv, 2017. Procent.

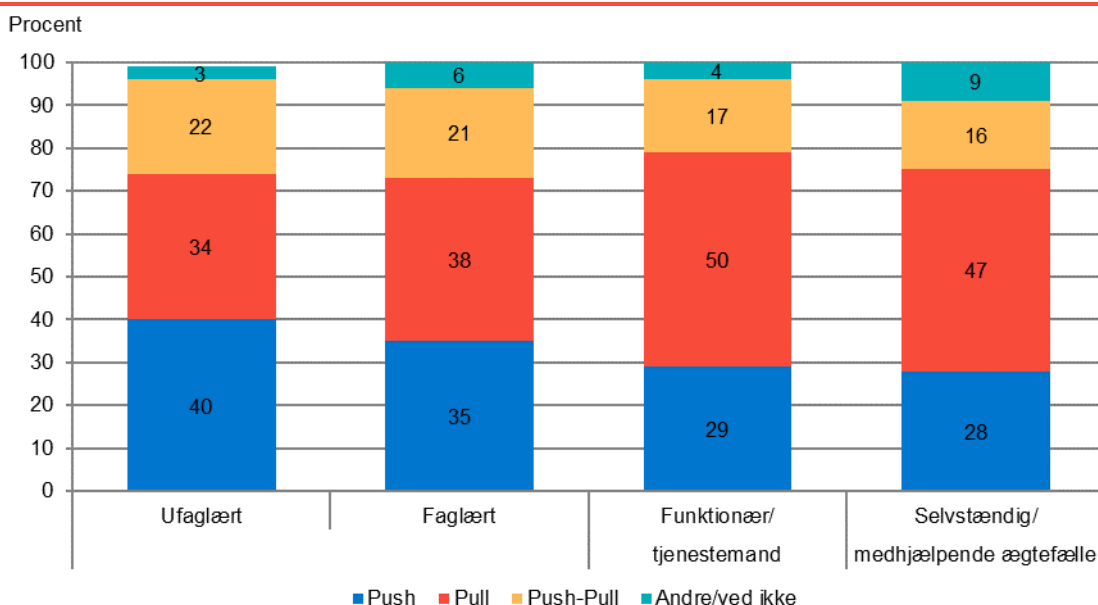

Anm.: 27 personer er udeladt, hvoraf størstedelen enten har været husmor/hjemmearbejdende det meste af livet, eller hvor "stilling det meste af livet" er uoplyst (svarende til 2 pct. af alle). Observationsantal: Ufaglært: 179; faglært: 204 funktionær/tjenestemand: 833; selvstændig/medhjælpende ægtefælle: 86.

Note: ¹ IP havde mulighed for at angive flere svar.

² Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

Figur 3.8 67-årige fordelt efter, hvorfor de holdt op med at arbejde, særskilt for den stilling, de har haft det meste af deres liv. Årsagerne er grupperet efter, om der er tale om "push"¹, "pull"² eller en kombination³, 2017. Procent.

Anm.: 27 personer er udeladt, hvoraf størstedelen enten har været husmor/hjemmearbejdende det meste af livet, eller hvor "stilling det meste af livet" er uoplyst (svarende til 2 pct. af alle). Observationsantal: Ufaglært: 179; faglært: 204; funktionær/tjenestemand: 833; selvstændig/medhjælpende ægtefælle: 86.

Note: ¹ "push" er opgjort som arbejds- og helbredsrelaterede årsager.

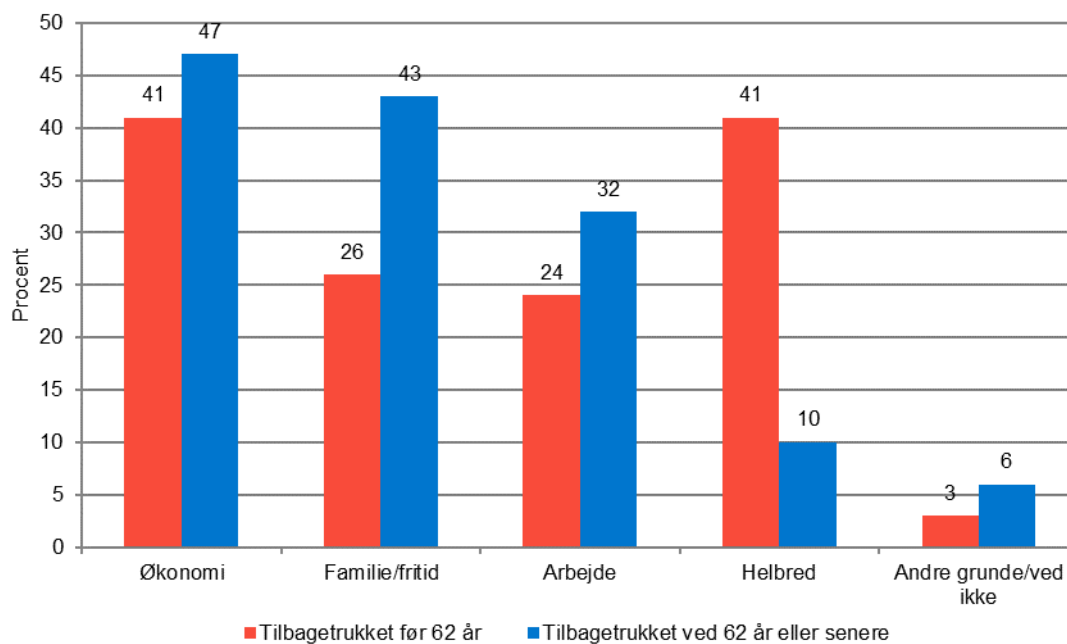
² "pull" er opgjort som økonomi- og familie-/fritidsrelaterede årsager.

³ Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

3.1.5 Forskelle afhængigt af tilbagetrækningsalder

Tilbagetrækningsalderen spiller en stor rolle for, hvilke årsager der er til, at man trækker sig tilbage fra arbejdsmarkedet. Vi skelner her imellem de 67-årige i 2017, der trak sig tilbage, før de fyldte 62 år ("tidligt" tilbagetrukne), og dem, der trak sig tilbage i 62-årsalderen eller senere ("sent" tilbagetrukne). For begge grupper gælder det ganske vist, at relativt mange trak sig tilbage som følge af økonomirelaterede forhold – det gjaldt 47 pct. af de "sent" tilbagetrukne og 41 pct. af de "tidligt" tilbagetrukne. Her hører ligheden imidlertid op: Helbredsrelaterede årsager spiller især en central rolle for de "tidligt" tilbagetrukne. 41 pct. i denne gruppe angav denne type årsager mod kun 10 pct. af de "sent" tilbagetrukne. Omvendt spillede familie- og fritidsrelaterede årsager især en rolle for de "sent" tilbagetrukne: 43 pct. angav denne type forhold som årsag til deres tilbagetrækning mod 26 pct. af de "tidligt" tilbagetrukne.

Figur 3.9 Andelen af 67-årige, der er holdt op med at arbejde som følge af økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold^{1,2}, særskilt for, om tilbagetrækningen fandt sted før 62 år eller senere, 2017. Procent.

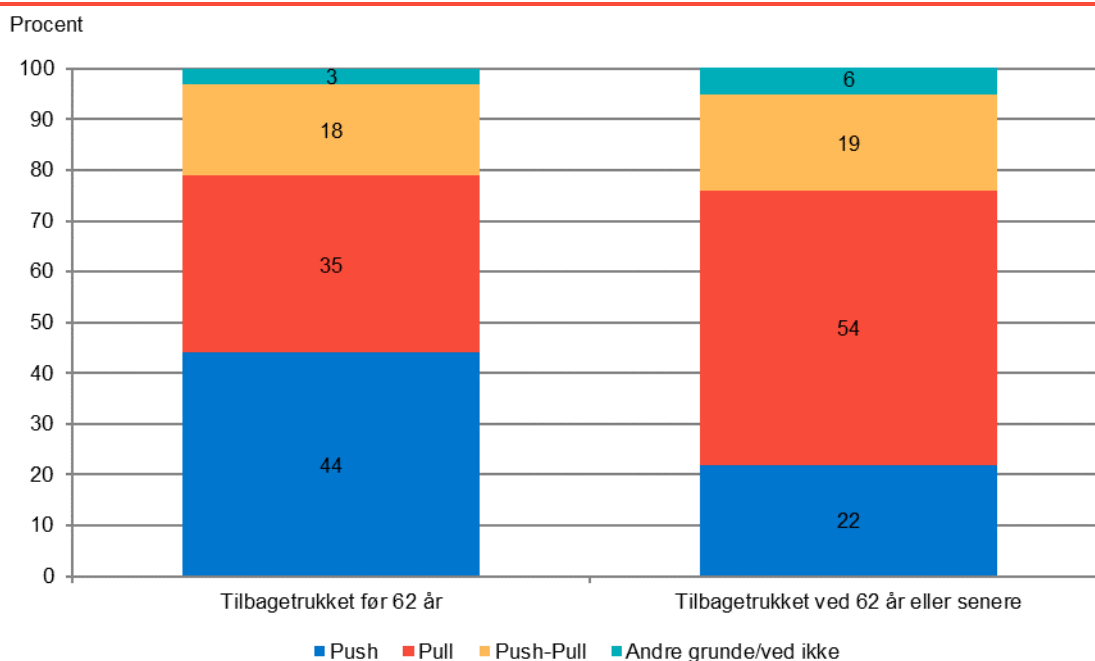
Anm.: Observationsantal: Tilbagetrukket før 62 år: 573; tilbagetrukket ved 62 år eller senere: 756.

Note: ¹ IP havde mulighed for at angive flere svar.

² Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

Især "sent" tilbagetrukne forlod arbejdsmarkedet, fordi forhold uden for arbejdsmarkedet var mere tillokkende ("pull"). 54 pct. af de 67-årige i 2017, der trak sig "sent" tilbage, angav alene "pull" som årsag – dette gjaldt kun 35 pct. af de "tidligt" tilbagetrukne. Omvendt trak "tidligt" tilbagetrukne sig i større omfang tilbage, fordi de blev "skubbet" ud af arbejdsmarkedet ("push"). 44 pct. i denne gruppe angav udelukkende "push" som årsag til tilbagetrækningen mod kun 22 pct. af de "sent" tilbagetrukne.

Figur 3.10 67-årige fordelt efter, hvorfor de holdt op med at arbejde, særligt for, om tilbagetrækningen fandt sted før 62 år eller senere. Årsagerne er grupperet efter, om der er tale om "push"¹, "pull"² eller en kombination³, 2017. Procent.

Anm.: Observationsantal: Tilbagetrukket før 62 år: 573; tilbagetrukket ved 62 år eller senere: 756.

Note: ¹ "push" er opgjort som arbejds- og helbredsrelaterede årsager.

² "pull" er opgjort som økonomi- og familie-/fritidsrelaterede årsager.

³ Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

3.2 Forventet adfærd

De forventede og faktiske årsager til tilbagetrækning ligner hinanden. De 57-årige i 2017 forventede især at holde op med at arbejde som følge af "muligheden for at få efterløn eller pension" (38 pct.) eller "dårligt helbred" (31 pct.) eller, fordi de "har lyst til selv at bestemme, hvad man skal foretage sig" (27 pct.), se Tabel 3.2. Dette svarer præcist til de faktiske årsager, der i størst omfang blev anført af 67-årige i 2017. Der er dog også forskelle: En del af de 57-årige forventede at holde op med at arbejde "for ikke at få dårligt helbred" (17 pct.). I afsnit 3.3 ser vi på, i hvilket omfang der er overensstemmelse mellem forventede og faktiske årsager til at trække sig tilbage inden for *samme* årgang. De anførte tilbagetrækningsårsager blev nævnt nogenlunde i samme omfang i 2017 som i de forudgående år. Eneste undtagelse er "har lyst til selv at bestemme, hvad man skal foretage sig", som blev nævnt væsentlig hyppigere i 1997 end i 2017 (46 mod 27 pct.).

Nogle forhold spillede en væsentligt større rolle for 57-årige i starten end i slutningen af den undersøgte periode. Det drejer sig om "ønske fra ægtefælle" (17 pct. i 1997 mod 5 pct. i 2017), "vil ikke længere kunne klare arbejdet" (17 mod 9 pct.) og "for at give plads til de unge" (18 mod 2 pct.). Der var desuden relativt mange, der anførte "vil have mere tid til familie og venner" i 1997 (32 pct.), men denne svarmulighed fandtes kun til og med 2002. Vi vender nedenfor tilbage, mht. om 57-åriges forventninger til vigtigheden af familie-/fritidsrelaterede årsager samlet set blev mindre over tid.

Tabel 3.2 Andelen af 57-årige, der tror, at forskellige typer af økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold¹ kommer til at spille en rolle for, at de holder op med at arbejde, 1997, 2002, 2007, 2012 og 2017. Procent.

	1997	2002	2007	2012	2017
<i>Økonomi, i alt²</i>	22	11	38	43	43
Muligheden for at få efterløn eller pension			35	39	38
Har økonomisk for lidt ud af at fortsætte	12	9	4	3	5
Gode fratrædelsesvilkår på arbejdspladsen	12	3	4	3	4
<i>Familie/fritid, i alt²</i>	67	52	52	42	40
Ønske fra ægtefælle	17	10	8	6	5
Vil gerne holde op sammen med ægtefælle			9	7	8
Vil have mere tid til familie og venner	32	29			
Andre familiemæssige grunde	10	5	8	6	
Har lyst til selv at bestemme, hvad man skal foretage sig	46	33	34	26	27
For at få mere tid til fritidsinteresser			15	13	10
Passe børnebørn			8	5	6
Vil tage sig af ægtefælle/samlever					3
Vil tage sig af (sviger)forældre					1
<i>Arbejdsmarked, i alt²</i>	51	39	34	33	31
For ikke at få dårligt helbred	17	19	19	18	17
Fast aldersgrænse	5	5	3	3	4
Bliver sagt op	8	2	3	3	1
Vil føle sig presset af ledelsen	5	2	3	3	2
Vil føle sig presset af kollegaerne	3	1	1	1	1
Vil ikke længere kunne klare arbejdet	17	11	8	7	9
Vil ikke kunne få lettere arbejde	5	2	2	1	1
For at give plads til de unge	18	3	2	3	2
Trives ikke på arbejdspladsen		7	5	5	4
<i>Dårligt helbred</i>	35	35	28	28	31
<i>Andet, i alt²</i>	9	13	8	6	10
Andre grunde	9	13	6	5	7
Ved ikke			2	1	3
Antal observationer	730	1.302	1.558	1.551	1.413

Anm.: Tomme celler afspejler, at svarmulighed ikke var tilgængelig. Den lodrette linje mellem 2002 og 2007 markerer, at der er databrud for de økonomirelaterede forhold.

Note: ¹ IP havde mulighed for at angive flere svar.

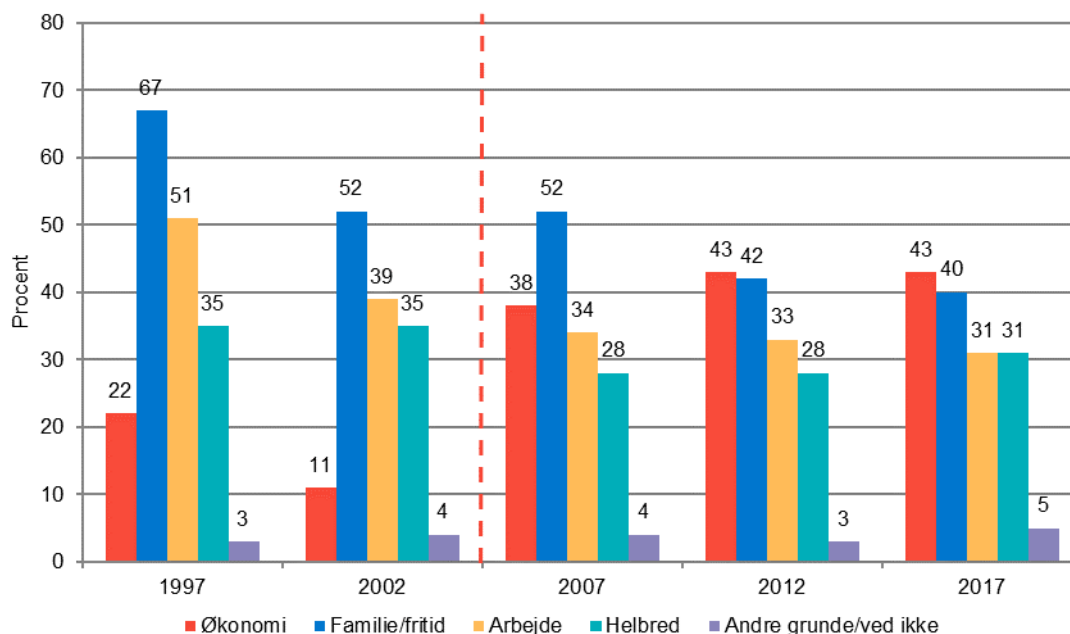
² "I alt" angiver, at IP har angivet mindst én af den pågældende type årsager.

57-årige forventer især at holde op med at arbejde som følge af økonomirelaterede og familie-/fritidsrelaterede forhold. I 2017 forventede 43 pct., at økonomirelaterede forhold ville få betydning, mens 40 pct. angav familie-/fritidsrelaterede forhold, se Figur 3.11. De 57-årige, der forventede, at henholdsvis arbejds- og helbredsrelaterede forhold ville komme til at spille en rolle, udgjorde i begge tilfælde 31 pct.

Vigtigheden af de enkelte typer forhold har ændret sig over tid. Familie-/fritids- og arbejdsrelaterede forhold blev nævnt af færre af de 57-årige i 2017 end i de forudgående undersøgelsesår. I 2017

anførte 40 pct. familie-/fritidsrelaterede forhold mod hele 67 pct. i 1997, mens 31 pct. angav arbejdsrelaterede forhold mod 51 pct. i 1997. De helbreds- og økonomirelaterede årsager blev derimod nævnt i nogenlunde samme omfang i 2017 som i de forudgående år. For de økonomirelaterede forhold gælder, at vi kun kan sammenligne tilbage til 2007 pga. databrud mellem 2002 og 2007, se også afsnit 1.2.4.

Figur 3.11 Andelen af 57-årige, der tror, at økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold^{1,2} kommer til at spille en rolle for, at de holder op med at arbejde, 1997, 2002, 2007, 2012 og 2017.^{1,2} Procent.

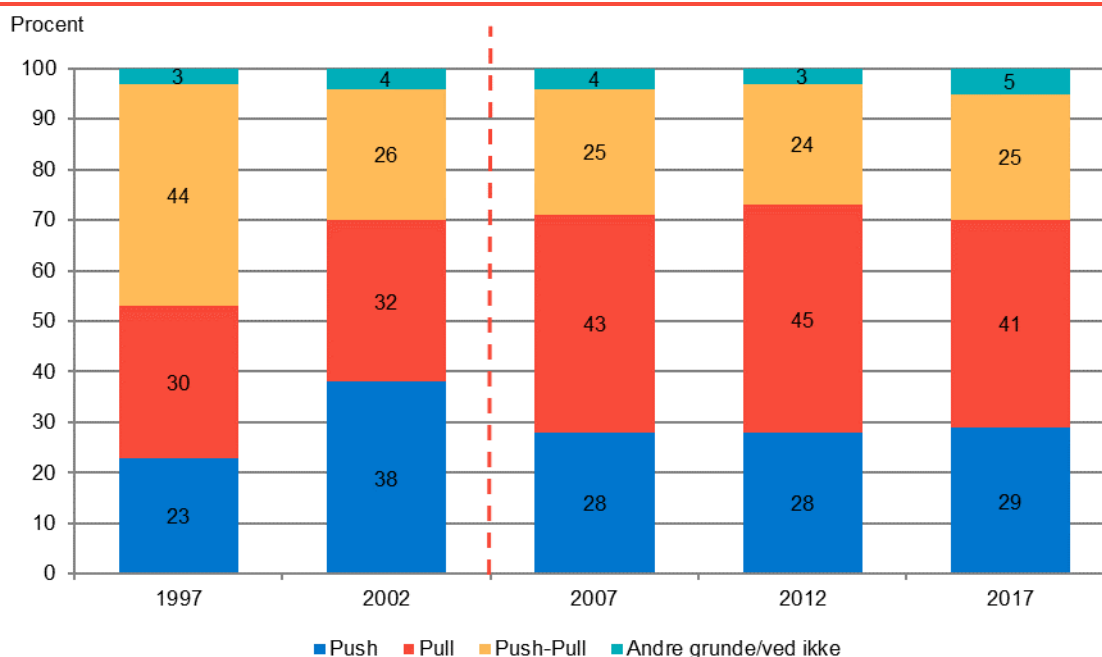
Anm.: Observationsantal: 1997: 730; 2002: 1302; 2007: 1558; 2012: 1551; 2017: 1403. Den stiplede linje mellem 2002 og 2007 angiver, at der er databrud for de økonomirelaterede forhold.

Note: ¹ IP havde mulighed for at angive flere svar.

² Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

De 57-åriges forventninger til, om de især trækker sig tilbage på grund af "push" eller "pull", har ikke ændret sig nævneværdigt fra 2007 til 2017: I disse tre år forventede 41-45 pct. at trække sig tilbage alene pga. "pull", altså fordi forhold uden for arbejdsmarkedet er mere tillokkende end fortsat at være i beskæftigelse, se Figur 3.12. 28-29 pct. forventede udelukkende at trække sig tilbage som følge af "push", dvs. at de forventer at blive "skubbet" ud arbejdsmarkedet. Endelig forventede 24-25 pct., at både "push" og "pull" ville spille en rolle. På grund af databrud mht. til de økonomirelaterede forhold kan vi ikke sammenligne fordelingen på "push" og "pull" mellem 2002 og 2007, se afsnit 1.2.4.

Figur 3.12 57-årige fordelt efter, hvad de tror kommer til at spille en rolle for, at de holder op med at arbejde. Årsagerne er grupperet efter, om der er tale om "push"¹, "pull"² eller en kombination³, 2017. Procent.

Anm.: Observationsantal: 1997: 730; 2002: 1302; 2007: 1558; 2012: 1551; 2017: 1403. Den stiplede linje mellem 2002 og 2007 angiver, at der er databrud.

Note: ¹ "push" er opgjort som arbejds- og helbredsrelaterede årsager.

² "pull" er opgjort som økonomi- og familie-/fritidsrelaterede årsager.

³ Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

3.3 Forventet vs. faktisk adfærd

Giver forventede årsager til tilbagetrækning os et billede af, hvilke forhold der især kommer til at spille en rolle for tilbagetrækningen i de kommende år? Eksisterende studier tyder på, at dette er tilfældet. Studierne viser således, at kommende pensionister i gennemsnit korrekt forudser de mest usikre begivenheder, når det gælder økonomi, helbred og ægteskabelige forhold (Benítez-Silva and Dwyer, 2005, 2006).

I dette afsnit ser vi nærmere på, i hvilket omfang de forventede årsager til tilbagetrækning blandt personer i årgang 1950 svarede til de faktiske årsager. Mere specifikt har vi sammenlignet de forventede årsager, som de beskæftigede 57-årige angav i 2007, med de faktiske årsager, som de tilbagetrukne 67-årige angav i 2017.¹³

Årgang 1950's faktiske årsager til at trække sig tilbage ligner langt hen ad vejen de forventede årsager. Der er dog også forskelle. For eksempel trak relativt færre end forventet sig tilbage "for ikke at få dårligt helbred" (6 mod 19 pct.), "for at få mere tid til fritidsinteresser" (24 mod 34 pct.), fordi de selv havde lyst til at bestemme, hvad de skulle foretage sig (8 mod 15 pct.), og fordi de ikke længere

¹³ I alt 2.022 personer indgår i opgørelserne i dette afsnit. Heraf indgår 865 personer (43 pct.) i begge år, 693 personer (34 pct.) indgår kun i 2007, mens 464 personer (23 pct.) kun indgår i 2017. Dette svarer til, at 65 pct. af de personer, der indgik i 2017, også indgik i 2007. Det skal i forlængelse heraf bemærkes, at der i gruppen af beskæftigede 57-årige i 2007 indgik personer, der fortsat var på arbejdsmarkedet i 2017, og som derfor pr. definition ikke var en del af gruppen af tilbagetrukne 67-årige i 2017. Tilsvarende indgik der personer i gruppen af tilbagetrukne 67-årige i 2017, der allerede havde forladt arbejdsmarkedet, da de fyldte 57 år. Disse personer var derfor pr. definition ikke en del af de beskæftigede 57-årige i 2007.

kunne klare arbejdet (2 mod 8 pct.), se Tabel 3.3. Omvendt trak relativt flere end forventet sig tilbage, fordi de "blev sagt op" (8 mod 3 pct.).

Tabel 3.3 Andelen af 57-årige i 2007, der tror, at forskellige typer af økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold¹ kommer til at spille en rolle for, at de holder op med at arbejde, og andelen af 67-årige i 2017, der er holdt op med at arbejde som følge af disse forskellige typer af forhold¹. Procent.

	57 år, 2007	67 år, 2017
<i>Økonomi, i alt²</i>	38	44
Muligheden for at få efterløn eller pension	35	40
Har/havde økonomisk for lidt ud af at fortsætte	4	2
Gode fratrædelsesvilkår på arbejdspladsen	4	5
<i>Familie/fritid, i alt²</i>	52	36
Ønske fra ægtefælle	8	4
Vil/ville gerne holde op sammen med ægtefælle	9	5
Vil/ville have mere tid til familie og venner		5
Andre familiemæssige grunde	8	1
Har/havde lyst til selv at bestemme, hvad man skal/skulle foretage sig	34	24
For at få mere tid til fritidsinteresser	15	8
For at passe børnebørn	8	5
For at tage sig af ægtefælle/samlever/(sviger)forældre		1
<i>Arbejdsmarked, i alt²</i>	34	29
For ikke at få dårligt helbred	19	6
Fast aldersgrænse	3	2
Bliver/blev sagt op	3	8
Føler/følte sig presset af ledelsen	3	4
Føler/følte sig presset af kollegaerne	1	1
Vil ikke kunne/kunne ikke længere klare arbejdet	8	2
Vil ikke kunne/kunne ikke få lettere arbejde	2	1
For at give plads til de unge	2	4
Trive(de)s ikke på arbejdspladsen	5	5
<i>Dårligt helbred</i>	28	23
<i>Andre grunde/ved ikke³</i>	8	9
Observationsantal	1.558	1.329

Anm.: Tomme celler afspejler, at svarmulighed ikke var tilgængelig.

Note: ¹ IP havde mulighed for at angive flere svar.

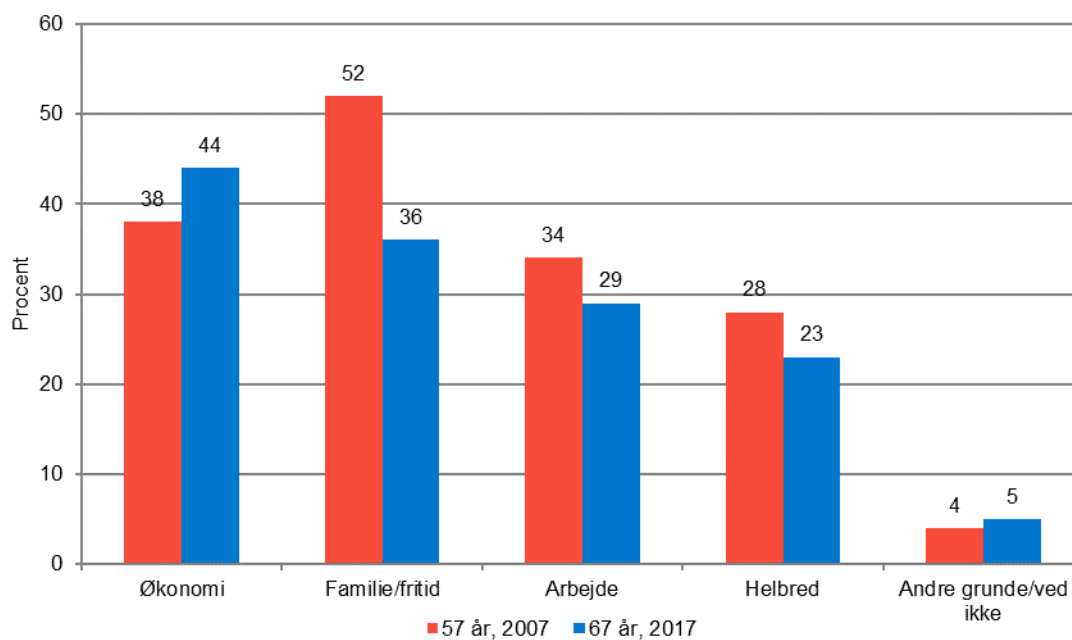
² "I alt" angiver, at IP har angivet mindst én af den pågældende type årsager.

³ Der er for få observationer til, at "andre grunde" og "ved ikke" kan vises hver for sig.

Den mest markante forskel mellem forventede og faktiske tilbagetrækningsårsager er, at relativt færre end forventet tillagde familie-/fritidsrelaterede årsager betydning. Dette fremgår, når de forskellige typer årsager angivet i Tabel 3.3 grupperes i henholdsvis økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og helbredsrelaterede årsager, se Figur 3.13. Kun 36 pct. trak sig tilbage af familie-/fritidsrelaterede årsager mens 52 pct. forventede at gøre dette. Tilsvarende var der også lidt færre end forventet, der trak sig tilbage af arbejds- (29 mod 34 pct.) og helbredsrelaterede årsager (23 mod 28 pct.). De skitserede forskelle kan bl.a. være en følge af, at antallet af forhold, som beskæftigede 57-årige i

2007 angav som mulige årsager til tilbagetrækning, i gennemsnit var større end antallet af forhold, som tilbagetrukne 67-årige i 2017 angav som de faktiske årsager (2,1 mod 1,7 årsag pr. person¹⁴). Dette kan imidlertid ikke forklare, at relativt set lidt flere end forventet trak sig tilbage som følge af økonomirelaterede forhold (44 mod 38 pct.).

Figur 3.13 Andelen af 57-årige i 2007, der tror, at økonomi-, familie-/fritids-, arbejds- og/eller helbredsrelaterede forhold kommer til at spille en rolle for, at de holder op med at arbejde, og andelen af 67-årige i 2017, der er holdt op med at arbejde som følge af disse forhold.^{1,2} Procent.

Anm.: Observationsantal: 2007: 1558; 2017: 1329.

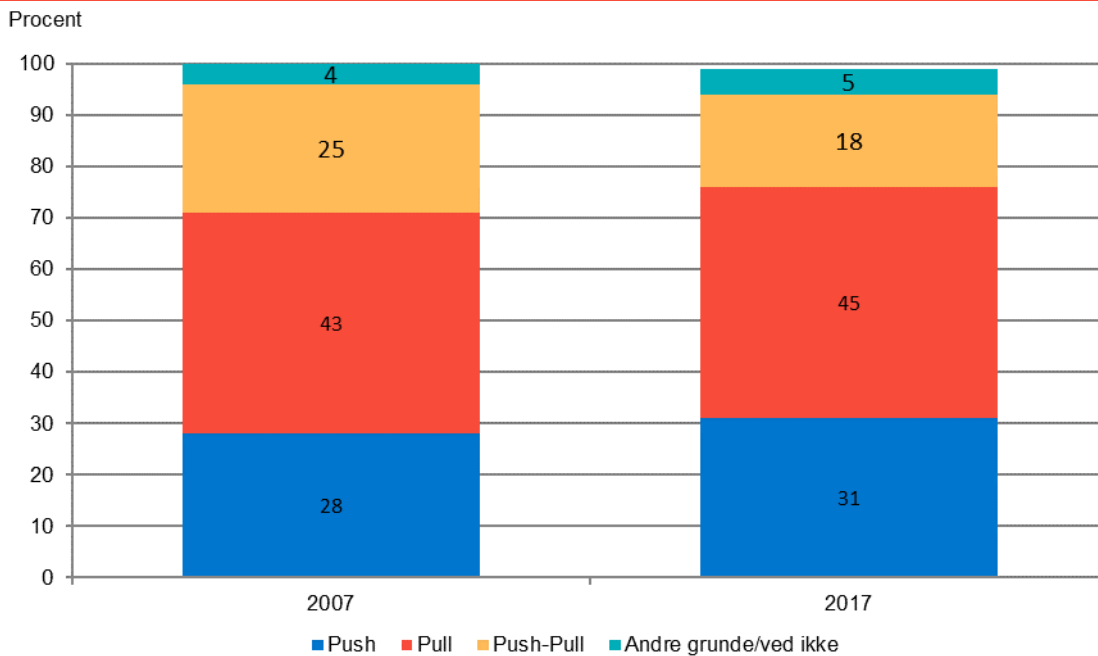
Note: ¹ IP havde mulighed for at angive flere svar.

² Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

Der er stort set ikke forskel på forventninger og faktisk adfærd, når de angivne årsager fordeles på "push" og "pull", se Figur 3.14. Den eneste forskel, der er værd at nævne, er, at relativt færre end forventet trak sig tilbage som en kombination af "push" og "pull" (18 mod 25 pct.). Denne forskel er formentlig en følge af, at nogle – naturligt nok – har haft svært ved at gætte, om de ville blive "lokket" eller "skubbet" ud af arbejdsmarkedet og derfor opgav begge typer af forklaringer, da de skulle angive deres svar. Årsagerne til den faktiske adfærd tyder imidlertid på, at det reelt typisk i højere grad er et spørgsmål om enten "push" eller "pull" frem for en kombination heraf.

¹⁴ De anførte tal fremgår ikke af nogen tabel eller figur.

Figur 3.14 57-årige i 2007 fordelt efter, hvad de tror kommer til at spille en rolle for, at de holder op med at arbejde, og 67-årige i 2017 fordelt efter, hvorfor de holdt op med at arbejde. Årsagerne er grupperet efter, om der er tale om "push"¹, "pull"² eller en kombination³. Procent.

Anm.: Observationsantal: 2007: 1558; 2017: 1329.

Note: ¹ "push" er opgjort som arbejds- og helbredsrelaterede årsager.

² "pull" er opgjort som økonomi- og familie-/fritidsrelaterede årsager.

³ Det er desuden angivet, hvor stor en andel af respondenterne der kun har svaret "andre grunde/ved ikke".

Bilag 1 Politiske reformer, regelændringer og udbredelse af arbejdsmarkedspensioner

Siden starten af 1990'erne er der blevet gennemført en række politiske reformer og regelændringer af potentiel betydning for tilbagetrækningsadfærden. I samme periode er arbejdsmarkedspensioner blevet udbredt til en stor del af arbejdsmarkedet. Vi har i det følgende kort beskrevet disse ændringer. Beskrivelsen er baseret på Datta Gupta m.fl. (2015), Larsen & Pedersen (2008), Larsen (2005), Holt m.fl. (2015), Forsikring & Pension (2011), Finansministeriet (2011), Skatteministeriet (2008), Amilon m.fl. (2008, 2014), Larsen & Ellerbæk (2012) og Pensionskommissionen (2015).

Overgangsydelse

Overgangsydelsesordningen blev indført i 1992 som en form for udvidelse af efterlønsordningen. 55-59-årige medlemmer af en a-kasse, der havde været ledige i mindst 12 ud af de seneste 15 måneder, havde adgang til ordningen. Personer på overgangsydelse kunne maksimalt blive på ordningen indtil overgang til efterløn som 60-årig. Fra starten af 1994 fik også 50-54-årige adgang til ordningen. Ordningen blev afskaffet i starten af 1996 og var endelig udfaset i 2007.

Fleksjob

I starten af 1998 blev fleksjobordningen indført. Ordningen havde til formål at skabe faste lønsubsidierede job til personer med en nedsat arbejdsevne. For at få adgang til et fleksjob skal ens arbejdsevne være betragteligt og permanent nedsat, og samtidig skal alle veje til at opnå ikke-subsidieret beskæftigelse være udtømte. Man kan være ansat i fleksjob indtil folkepensionsalderen.

Som udgangspunkt var varigheden af lønsubsidiet ubegrænset så længe den fleksjobansatte forblev i jobbet. Dem, der var ansat i fleksjob, fik fuld løn af arbejdsgiver, mens arbejdsgiveren fik et tilskud på $\frac{1}{2}$ eller $\frac{2}{3}$ af den mindste, overenskomstmæssige løn.

En reform af fleksjobordningen i starten af 2013 medførte en række ændringer: Mulighederne for at blive ansat i et fleksjob i meget få timer blev forbedret, der blev indført en aftrapning af fleksløntilskuddet i takt med stigende løn, kravene til at oprette såkaldte "fastholdelsesfleksjob" (altså fleksjob, hvor man går fra ordinær ansættelse til fleksjob på samme arbejdsplads) blev forøget, fleksjobbet blev som udgangspunkt gjort midlertidigt, og der blev indbygget et økonomisk incitament til at forøge antallet af arbejdstimer. Det blev samtidig sværere at få førtidspension. Reformen i starten af 2013 betød, at fleksjobansatte i dag får løn af arbejdsgiver for det udførte arbejde. Kommunen supplerer herefter med et flekstilskud, der reguleres på baggrund af den fleksjobansattes lønindtægt fra arbejdsgiver.

Efterløn, folkepensionsalder og seniorførtidspension

Efterløn har i en lang årrække været den mest populære tidlige tilbagetrækningsordning i Danmark. For at få adgang til efterløn før 2004 skulle man være 60-66 år, have været medlem af en a-kasse i

et bestemt antal år¹⁵, have været beskæftiget i mindst 52 uger i løbet af de seneste tre år¹⁶ og være bosat i Danmark. I 1992 blev incitamenterne til at vente med at overgå til efterløn, indtil man var fyldt 63 år, forøget.

I 1999 blev der gennemført en omfattende reform af efterlønsordningen. Alderen for adgang til efterløn var fortsat 60 år, men der blev indført incitament til at udskyde overgangen til ordningen indtil 62 år eller senere. Ændringerne bestod i, at man fik en lavere efterlønsats (91 pct. af højeste dagpengesats) og blev modregnet i efterlønnen for alle fradragsberettigede pensionsordninger (uanset om de blev udbetalt eller ej), hvis man trak sig tilbage før de 62 år. Desuden blev mulighederne for at arbejde på nedsat tid, samtidig med at man modtog efterløn forbedret. Man gik således fra kun at kunne arbejde 200 timer om året (uden modregning) til at kunne arbejde, det man ville med en modregning time for time i efterlønnen. Desuden blev der indført en skattefri præmie, hvis man fortsatte med at arbejde i et vist omfang i 62-64-årsalderen. Alderen for adgang til folkepension blev i samme omgang nedsat fra 67 til 65 år gældende fra 2004.

Alderen for adgang til efterløn og folkepension blev ændret i forbindelse med Velfærdsforliget i 2006. Planen var, at efterlønsalderen skulle stige trinvist til 62 år i perioden 2019-2022, mens folkepensionsalderen skulle stige tilsvarende, således at en efterlønsperiode på 5 år blev bevaret. Desuden blev der indført en automatik, der betød, at aldrene for adgang til efterløn og folkepension skulle hæves yderligere, hvis middellevetiden steg.

En tilbagetrækningsreform i 2011 indebar, at forøgelsen af aldrene for adgang til efterløn og folkepension blev fremrykket med fem år. Det vil sige, at den trinvise forøgelse af alderen for adgang til efterløn påbegyndte i 2014, mens stigningen i folkepensionsalderen vil påbegynde i 2019. Ændringerne indføres på en sådan måde, at efterlønsperioden trinvist vil blive afkortet fra fem til tre år. Desuden blev modregningsreglerne for pensionsordninger skærpet kraftigt, og der blev indført en seniorførtidspension for nedslidte.

Skattnedslag for 64-årige i arbejde

Skattnedslaget var en midlertidig ordning, der gjaldt for personer, der fyldte 64 år i perioden 2010-2016. Målet med skattnedslaget var at øge beskæftigelsen blandt ældre ved at give den enkelte større økonomisk tilskyndelse til at blive længere på arbejdsmarkedet.

Regler for at arbejde efter folkepensionsalderen

I 2004 blev muligheden for at få opsat folkepension indført. Formålet var at give personer, der ønsker at deltage aktivt på arbejdsmarkedet efter folkepensionsalderen, mulighed for at udskyde folkepensionen for derefter at opnå en højere pension. Oprindeligt var en af betingelserne for at få opsat sin pension, at man havde en indtægt ved personligt arbejde i mindst 1.500 timer pr. kalenderår svarende til ca. 30 timer pr. uge. Dette krav blev nedsat til 1.000 timer pr. år i 2008 (ca. 19 timer pr. uge) og yderligere nedsat til 750 timer pr. år i 2011 (ca. 15 timer pr. uge).

For at forøge incitamentet til at arbejde, mens man modtager folkepension, blev der i 2008 indført et særligt bundfradrag for folkepensionister på 30.000 kr. om året for personligt arbejde ved beregning af supplerende pensionsydelse, helbredstillæg, varmetillæg og pensionstillæg. Bundfradraget

¹⁵ Antallet af år er blevet ændret flere gange siden indførelsen af ordningen i 1979. I dag skal man have betalt efterlønsbidrag i 30 år og senest have startet betalingerne på sin 30 års fødselsdag (se: <https://www.borger.dk/pension-og-efterloen/efterloen-fleksydelse-delpension/efterloen/efterloen-hvis-du-er-foedt-foer-1956/kan-ieg-faa-efterloen>, besøgt 15-11-2018).

¹⁶ Før 1. januar 1997 var betingelsen mindst 26 uger i løbet af de seneste tre år.

blev hævet til 60.000 kr. i 2011. Ordningen er især rettet mod pensionister, der enten arbejder få timer om ugen eller har periodiske arbejdsforhold, og som har en relativt begrænset arbejdsindkomst.

Udbredelse af arbejdsmarkedspensioner

Startskuddet til indførelsen af arbejdsmarkedspensioner for langt de fleste beskæftigede var fælleserklæringen fra 1987 mellem den daværende regering og arbejdsmarkedets hovedorganisationer, Arbejdsmarkedspensionsordningerne blev realiseret via overenskomstsyste­met på det offentlige og det private arbejdsmarked i henholdsvis 1989 og 1991.

Mange af arbejdsmarkedspensionerne er fortsat under opbygning. De aftalte bidragssatser var i begyndelsen meget små og kom først i 2010 op på 12 pct. Først efter 2040 vil alle overenskomstdækkede lønmodtagere gå på pension med en arbejdsmarkedspension, der er opbygget gennem hele arbejdslivet og på basis af de nuværende bidragssatser.

Modningen af arbejdsmarkedspensionssystemet gør især en forskel for faglærte og ufaglærte. Disse grupper har i dag større pensionsformuer og dækningsgarder end tidligere, men formuerne og dækningsgraderne vil være væsentligt større i fremtiden.

Litteratur

- Amilon, A., Bingley, P. & Nielsen, T.H. (2008). *Opsat pension – øger den arbejdsudbuddet?* København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 08:29.
- Amilon, A., Rotger, G.P. & Jeppesen, A.G. (2014). *Danskernes pensionsopsparinger og indkomster 2000-2011*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 14:20.
- Amilon, A. & Nielsen, T.H. (2010). *How does the option to defer pension payments affect the labour supply of older workers in Denmark? I: Working at old age – emerging theories and empirical perspectives on ageing and work*. CEDEFOP, Thessaloniki.
- Benítez-Silva H. & Dwyer D.S. (2005). The rationality of retirement expectations and the role of new information. *Review of Economics and Statistics*, 87(3): 587–592.
- Benítez-Silva H. & Dwyer D.S. (2006). Expectation formation of older married couples and the rational expectations hypothesis. *Labour Economics*, 13(2): 191–218.
- Danmarks Statistik (2018a). *De offentlige pensionsforpligtelser til efterlønsordning og tjenestemandspension falder*. DST Analyse 2018:08. Tilgængelig på: <https://www.dst.dk/Site/Dst/Udgifter/nyt/GetAnalyse.aspx?cid=30628>. Besøgt: 22-10-2018.
- Danmarks Statistik (2018b). *Statistikbanken*. Tilgængelig på: <http://www.statistikbanken.dk/statbank5a/default.asp?w=1920>. Besøgt: 29-08-2018.
- Datta Gupta, N., Larsen, M. & Brink Thomsen, L. (2015). Do wage subsidies for disabled workers reduce the welfare loss of non-employment? Evidence from the Danish Flexjob scheme. *IZA Journal of Labor Policy*, 4(10) DOI: 10.1186/s40173-015-0036-7.
- Datta Gupta, N. & Larsen, M. (2010). The impact of health on individual retirement plans: self-reported versus diagnostic measures. *Health Economics*, 19(7): 792–813.
- Disney R, Tanner S. 1999. *What can we learn from retirement expectation data?* London: The Institute for Fiscal Studies. Working Paper Series No. W99/17.
- Finansministeriet (2011). *Aftale om senere tilbagetrækning*. Tilgængelig på: <https://www.fm.dk/nyheder/pressemeddelelser/2011/05/20110513-aftale-om-senere-tilbagetraekning>. Besøgt: 30-10-2018.
- Fisher, G.G., Chaffee, D.S. & Sonnega, A. (2016). Retirement timing: A review and recommendations for future research. *Work, Aging and Retirement*, 2(2): 230-261.
- Forsikring & Pension (2011). *Arbejde i efterlønsalderen*. Analyserapport 2011:4.
- Holt, H., Larsen, M., Bach, H.B. & Jensen, S. (2015). *Borgere i fleksjob efter reformen*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 15:31.
- Larsen, M. (2005). The effect of the '92-reform of the voluntary early retirement pension program on retirement age – a natural experiment. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 143: 168-188.
- Larsen, M. (2008). Does quality of work life affect men and women's retirement planning differently? *Applied Research in Quality of Life*, 3(1): 23-42.

- Larsen, M., Bach, H.B. & Ellerbæk, L.S. (2011). *55-70-åriges forbliven på arbejdsmarkedet*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 11:13.
- Larsen, M. & Ellerbæk, L.S. (2012). *Evaluering af Jobplanen. Nuværende og kommende pensionisters kendskab til og betydning af reglerne for at arbejde*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 12:14.
- Larsen, M. & Larsen, M.R. (2018). *Forskelle mellem kvinders og mænds timeløn. Nye tal for perioden 2012-2016*. VIVE – Viden til Velfærd. Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.
- Larsen, M. & Pedersen, P.J. (2008) Pathways to early retirement in Denmark, 1984-2000. *International Journal of Manpower*, 29(5).384-409.
- Larsen, M. & Pedersen, P.J. (2016). Hvorfor ramte krisen ikke de ældres beskæftigelse i OECD-landene? *Samfundsøkonomen*, 2, 49-55.
- Larsen, M. & Pedersen, P.J. (2017). Labour force activity after 65: what explain recent trends in Denmark, Germany and Sweden? *Journal for Labour Market Research*, 50(1):15-27.
- Liversage, A. & Larsen, M. (2017). *Udskudt tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet. Konsekvenser på de kommunale arbejdspladser*. VIVE – Viden til Velfærd. Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.
- Pensionskommissionen (2015). *Det danske pensionssystem – internationalt anerkendt, men ikke problemfrit*. Tilgængelig på: https://www.skm.dk/media/1242539/det-danske-pensionssystem_samlettilweb.pdf. Besøgt: 19-11.2018.
- Scharn, M., Sewdas, R., Boot, C.R.L., Huisman, M., Lindeboom, M. & van der Beek, A.J. (2018). Domains and determinants of retirement timing: A systematic review of longitudinal studies. *BMC Public Health*, 18:1083.
- Skatteministeriet (2008). *Skattnedslag til 64-årige i arbejde*. Tilgængelig på: <https://www.skm.dk/aktuelt/temaer/skattnedslag-til-64-aarige-i-arbejde>. Besøgt: 29-10-2018.

**VIDEN I
VELFÆRD**

DET NATIONALE FORSKNINGS-
OG ANALYSECENTER FOR VELFÆRD